

Priručnik

Kako odgovorno izvještavati
o govoru mržnje?

Autori:

Članovi/ce Tehničke radne grupe za samoregulaciju:

Jovičević Ilija

ombudsman dnevnih novina "Dan"

Jovović Mihailo

programski direktor ND "Vijesti"

Minić Ljiljana

uredinica u dnevnim novinama "Dan"

Petričević Paula

ombudsmanka ND "Vijesti" i nedjeljnika "Monitor"

Spaić Aneta

članica Komisije za monitoring i žalbe Medijskog savjeta za samoregulaciju

Vujović Ranko

izvršni sekretar Medijskog savjeta za samoregulaciju

ISBN: 978-92-9271-247-1

KLAUZULA O ODRICANJU OD ODGOVORNOSTI

Stavovi iznijeti u ovoj publikaciji su odgovornost autora i ne predstavljaju nužno stavove OEBS-a, misija ili njenih država članica. Ni OEBS, ni misije, ni njene države članice ne preuzimaju nikakvu odgovornost za posljedice koje mogu proizaći iz upotrebe ove publikacije. Ona se ne bavi pitanjima pravne ili druge odgovornosti za radnje ili propuste bilo koje osobe.

Priručnik

Kako odgovorno izvještavati
o govoru mržnje?

Sadržaj

UVOD	4
I. Pravni okvir govora mržnje	5
I.1. Međunarodnopravni okvir.....	5
I.1.1. Detaljnija analiza međunarodnog zakonodavstva	6
I.1.2. ECRI preporuka opšte javne politike br. 15.....	7
I.1.2. ECRI preporuka opšte javne politike br. 10 o kažnjavanju govora mržnje	12
I.2. Nacionalnopravni okvir govora mržnje	12
I.3. Kodeks novinara/novinarki Crne Gore	15
I.3.1. Smjernica 4.1 – Govor mržnje.....	15
I.3.2. Smjernica 4.2 – Izvještavanje o kriminalu	16
I.3.2. Smjernica 4.3 – Uvreda i kleveta.....	16
II. Teorijska i analitička razlikovanja govora mržnje od drugih uvredljivih sadržaja kao osnova za izradu preporuka	17
II.1. HRA – Suzbijanje govora mržnje, evropski standardi i praksa	17
II.2. Istraživanje o neprimjerenom, klevetničkom i govoru mržnje u medijskom sadržaju u Crnoj Gori – OEBS.....	18
II.3. Kako razlikovati govor mržnje od stereotipa	19
II.4. Kako razlikovati govor mržnje od uvredljivog govora.....	21
III. Studije slučaja izvještavanja o govoru mržnje u crnogorskim medijima	23
III.1. Studija slučaja – Mizoginija	23
III.2. Studija slučaja – Homofobija	24
III.2.1. Studija slučaja – Homofobija I.....	24
III.2.2. Studija slučaja – Homofobija II.....	26

III. 3. Studija slučaja – Rasizam	27
III.4. Studije slučaja – Nacionalizam.....	28
III.4.1. Studija slučaja – Nacionalizam I	28
III.4.2. Studija slučaja – Nacionalizam II	29
IV. Zaključci i preporuke	32
IV.1. Objaviti ili ne.....	32
IV.1.1. Položaj/status govornika	33
IV.1.2. Doseg govora.....	33
IV.1.3. Cilj/namjera govora/govornika	34
IV.1.4. Sadržaj i oblik govora	34
IV.1.5. Društveni, ekonomski, socijalni ambijent.....	35
IV.2. Kako izvještavati.....	35
IV.2.1. Kontekst i provjera činjenica	36
IV.2.2. „Balans” i neutralnost	37
IV.2.3. Citirati ili ne	38
IV.3. Praktični savjeti i pitanja koja sebi mogu postaviti novinari/ urednici kada izvještavaju o govoru mržnje	39
IV.4. Grafički prikaz odgovornog postupanja u izvještavanju	40

Uvod

Odgovorno i etično izvještavanje o govoru mržnje podrazumijeva zahtjevan zadatak za svakog novinara, naročito u vremenu izraženog prisustva ovakvog sadržaja u javnom, društvenom i političkom prostoru. Iako se sve manje i rjeđe čuju glasovi onih koji su i „govor mržnje” smatrali segmentom slobode izražavanja, javnost je ujedinjena u stavu da je o govoru mržnje potrebno govoriti kako bi se „fanatični narativi”¹ razotkrivali i sticao realan uvid o prisutnosti rasizma, homofobnosti ili mržnje u društvu.² Postupanje novinara u ovakvim situacijama od izuzetne je važnosti. Odmjerena i utvrđena distanca, koju novinari moraju iskazati prema govoru mržnje, jedan je od njihovih osnovnih zadataka. Oni moraju upozoravati društvo na govor mržnje, bez nepotrebnog pojačavanja glasova propagandista mržnje. To je zahtjevan novinarski zadatak, a ako se izvrši neadekvatno, može imati štetne posljedice i na taj način otvoriti pitanje posredne odgovornosti subjekata – novinara i medija – u slučajevima kada su oni služili ili kao oruđe izvršenja – pronosnja ili nekom obliku saučesništva. Kako etično i odgovorno izraziti „misao koju mrzimo”,³ a pri tome ne postati njen promoter, osnovni je cilj Priručnika, kroz osvjetljavanje tri važna aspekta ove teme:

- pregled relevantnih dokumenata međunarodnog i nacionalnog zakonodavstva, uz predočavanje relevantnih odredaba kodeksa;
- odabrane studije slučaja – analiza odabranih slučajeva izvještavanja o govoru mržnje u različitim crnogorskim medijima, uz osiguranje raznovrsnosti kako medija tako i vrstâ govora mržnje;
- preporuke – formulacija konkretnih smjernica za novinare o tome kako odgovorno izvještavati o govoru mržnje.

Kako bi pomogao u rješavanju izazova odgovornog izvještavanja o govoru mržnje, Priručnik će ponuditi odgovore na pitanja 1) kako detektovati govor mržnje u javnom prostoru i 2) na koji način – kojim metodom – izvještavati o govoru mržnje, uz poštovanje visokih standarda istraživačkog i profesionalnog novinarstva u javnom interesu.

Autori nemaju ambiciju da novinarima i urednicima ponude gotova rješenja za svaku situaciju, jer je to nemoguća misija, već da pokušaju da im pomognu da neka opšteprihvaćena etička pravila primijene prilikom izvještavanja o govoru mržnje, a odluka o tome da li će i kako to uraditi stvar je novinara i urednika.

I. Pravni okvir govora mržnje

I.1. Međunarodnopravni okvir

Razmatranje ma kojeg manifestnog oblika govora mržnje, kao i njegovo tretiranje od novinarske i/ili pravne stvarnosti, otežano je zbog nepostojanja jedinstvene definicije ovog pojma u bilo kojem obavezujućem međunarodnom pravnom instrumentu. S druge strane, veliki je broj pravnih akata koja sadrže odredbe kojima se implicite ili direktno referira na „govor mržnje“, uže ili ekstenzivnije saopštavajući okolnosti u odnosu na koje se određuje postojanje ovog pojma.⁴ Tako, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) pod govorom mržnje podrazumijeva „zagovaraje nacionalne, rasne ili verske mržnje koja predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“; Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948) upućuje na „direktno i javno podsticanje na činjenje genocida“, a Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965) na „diseminaciju ideja o rasnoj superiornosti ili rasnoj mržnji, podsticanju na rasnu diskriminaciju“. Ova konvencija ima naročiti značaj jer se članom 4 države članice pozivaju da svako širenje ideja zasnovanih na rasnoj superiornosti ili mržnji, raspirivanje rasne diskriminacije, kao i sva djela nasilja, ili podsticanje takvih djela protiv bilo koje rase ili grupe osoba druge boje kože ili etničkog porijekla, kao i pružanje podrške aktivnostima baziranim na rasističkim idejama, utvrde kao krivična djela kažnjiva zakonom.⁵

Posljednji legislativni napori evropskih tijela – Preporuka CM/Rec (2022)16(1) Komiteta ministara država članica u borbi protiv govora mržnje,⁶ Inicijativa Komisije (COM)(2021)777), kojom se Savjet poziva na usvajanje odluke o uvrštavanju govora mržnje kao krivičnog djela u članu 83 (1) Ugovora o funkcionisanju Evropske unije,⁷ usvajanje Zakona o digitalnim uslugama u Evropskom parlamentu u julu 2022, upućuju na naročitu relevantnost pitanja koja smo otvorili u odnosu na razumijevanje i adekvatan odgovor na govor mržnje, koji je predmet novinarskog izvještavanja.

1.1.1. Detaljnija analiza međunarodnog zakonodavstva

Rasistički, nacionalistički, etnički i ksenofobni govor mržnje definisan je u Dodatnom protokolu uz Konvenciju o sajber kriminalu kao rasistički materijal i predstavlja pisani materijal, sliku ili drugo predstavljanje ideja, ili teorija koje zagovara, promovise ili podstiče mržnju, diskriminaciju ili nasilje: protiv bilo kog pojedinca ili grupe pojedinaca na osnovu rase, boje kože, nasljednog, nacionalnog ili etničkog porijekla, kao i vjeroispovijesti ako se koristi kao izgovor za bilo koji od tih faktora. Dalje se u obrazloženju daju veoma konkretne definicije sljedećih pojmova:

- „zagovara” se odnosi na izjavu u korist mržnje, diskriminacije ili nasilja;
- „promovise” se odnosi na podsticanje ili unapređivanje mržnje, diskriminacije ili nasilja;
- „podstiče” se odnosi na podsticanje drugih na mržnju, diskriminaciju ili nasilje;
- „nasilje” se odnosi na nezakonitu upotrebu sile;
- „mržnja” se odnosi na intenzivnu antipatiju ili animozitet;
- „diskriminacija” se odnosi na različite neopravdane tretmane osoba ili grupa osoba na osnovu određenih karakteristika.

Protokol obavezuje države potpisnice da inkriminišu distribuiranje ili stavljanje na raspolaganje javnosti, na drugi način, rasističkih i ksenofobnih materijala kroz kompjuterski sistem; prijetnje motivisane rasizmom i ksenofobijom; rasistički i ksenofobno motivisane uvrede.

Govor mržnje po osnovu vjeroispovijesti i/ili uvjerenja, prema članu 20 Međunarodnog pakta o političkim pravima, jeste „svako zagovaranje religijske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje”. Mjere predviđene članom 20 stav 2 Pakta predstavljaju važne garancije protiv kršenja prava religijskih manjina i drugih religijskih grupa da koriste prava (na slobodu vjeroispovijesti i da upražnjavaju religiju) protiv radnji ili nasilja progona tih grupa. Slično tome, Savjet za ljudska prava UN osudio je „svako zagovaranje religijske mržnje koja predstavlja podsticanje diskriminacije, neprijateljstva i nasilja putem štampanih, audio-vizuelnih ili elektronskih medija ili drugih sredstava”.

I.1.2. ECRI preporuka opšte javne politike br. 15

Glavni pravni instrumenti kojima su ustanovljeni standardi slobode izražavanja, pa i njene negacije – govora mržnje na evropskom prostoru, jesu: Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama⁸ i jurisprudencija Evropskog suda za ljudska prava (1950), Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1998),⁹ Evropska konvencija o prekograničnoj televiziji (1989)¹⁰ i Dodatni protokol uz Konvenciju o visokotehnološkom kriminalu (2003).¹¹ Takođe, ne manje značajnim smatraju se preporuke i izvještaji Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI)¹² i inicijative Komiteta ministara.¹³

Najvažniji akt za adekvatno sagledavanje predmetne teme je Preporuka opšte javne politike br. 15¹⁴ Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI)¹⁵, koja pod govorom mržnje podrazumijeva „jednu ili više posebnih formi izražavanja – zagovaranje, promociju ili podsticanje klevete, mržnje ili omalovažavanja osobe ili grupe osoba, kao i zlostavljanje, vrijeđanje, negativno stereotipiziranje, stigmatizaciju ili prijetnje osobi ili grupi osoba, kao i opravdavanje svih prethodno navedenih tipova izražavanja, a na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere ili vjerovanja, nacionalne ili etničke pripadnosti, kao i porijekla, godina, invaliditeta, pola, roda, rodnog identiteta i seksualne orijentacije“. Preporuka propisuje da se govor mržnje može saopštiti u svoje tri važne dimenzije:

- 1) zagovaranje, promociju ili podsticanje, u bilo kojoj formi, klevete, mržnje ili omalovažavanja, kao i zlostavljanja, vrijeđanja, negativnog stereotipiziranja ili prijetnji;
- 2) upotrebu koja nema samo namjeru da podstakne činjenje akata nasilja, zastrašivanja, neprijateljstva ili diskriminacije, već i onu upotrebu za koju je razumno očekivano da će imati taj efekat;
- 3) osnove koji prevazilaze „rasu“, boju kože, jezik, vjeru ili vjerovanje, nacionalnost, nacionalnu ili etničku pripadnost i porijeklo.

Preporukom se takođe propisuje da govor mržnje može imati bilo koji oblik pisane ili usmene riječi, ali i druge forme poput fotografija, znakova, simbola, slika, muzike, predstava ili videa. Ona inkorporira i posebna ponašanja kao što su gestovi, kako bi se iskomunicirala ideja,

poruka ili mišljenje, a obuhvata i „javno poricanje, trivijalizaciju, opravdavanje ili relativizaciju genocida, zločina protiv humanosti ili ratnih zločina za koje je dokazano da su se dogodili od strane sudova, kao i glorifikaciju, odnosno veličanje osoba koje su počinile ta zlodjela“.

Sa druge strane, forme ekspresije poput satire ili objektivno novinarsko izvještavanje i analiza, koje samo vrijeđaju, povređuju ili rastužuju, neće se, prema Preporuci, smatrati govorom mržnje. Naime, Preporukom se štiti izražavanje koje je Evropski sud za ljudska prava smatrao potrebnim po članu 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima. U kontekstu potpunijeg sagledavanja ovog izuzetka, koje je propisano Preporukom, Eksplanatorni memorandum uz ECRI preporuku podsjeća na jurisprudenciju Evropskog suda za ljudska prava, kojom se konstatuje da „podsticanje mržnje može biti rezultat uvreda, izvrgavanja ruglu ili klevete specifične populacione grupe – što može podrazumijevati nepotrebno vrijeđanje, zagovaranje diskriminacije, upotrebu uznemirujućeg ili ponižavajućeg jezika ili uključivanje nezaobilaznog tereta na publiku, pa tako ove forme takođe potpadaju pod okvir definicije“. Eksplanatorni memorandum dalje upućuje da je posebna karakteristika upotrebe govora mržnje sadržana u tome da ima namjeru da podstakne ili postoji razumno očekivanje da će izvršiti podsticaj na druge da počine akte nasilja, zastrašivanja ili diskriminacije protiv onih koji su njime targetirani. Kako definicija data u gornjem tekstu jasno predstavlja, element podsticaja uključuje ili jasnu namjeru da se izazove čin nasilja, zastrašivanja, neprijateljstva ili diskriminacije, ili nepobitan rizik da će se ti akti počiniti kao posljedica određenog govora mržnje. Namjera da se izvrši podsticanje može biti utvrđena u nedvosmislenom pozivu osobe, koja koristi govor mržnje, upućenom drugima da počine relevantna djela, ili zaključena iz snage upotrijebljenog jezika i drugih relevantnih okolnosti, kao što je prethodno ponašanje govornika. Međutim, postojanje namjere nije uvijek lako dokazati, posebno kada se primjedbe navodno bave pretpostavljenim činjenicama ili se koristi kodirani jezik.

Naročiti značaj Preporuke ogleda se u njenom upućivanju na „dodatne okolnosti“¹⁶ koje je potrebno razmatrati pri utvrđivanju (ne)postojanja govora mržnje u pojedinačnim predmetima od strane nacionalnih vlasti i Evropskog suda, distancirajući takav govor od slobode izražavanja. U ECRI preporuci, u paragrafu 17, i taksativno se pobrajaju okolnosti koje bi se morale uzeti u razmatranje prilikom utvrđivanja postojanja govora mržnje. Tako Preporuka propisuje da se uzme u obzir:

- (a) kontekst u kojem se govor mržnje dogodio – da li već postoje ozbiljne tenzije u društvu, sa kojima je govor mržnje povezan;
- (b) kapacitet osobe koja upotrebljava govor mržnje da vrši uticaj na druge – na primjer, u slučaju političkih i vjerskih lidera i lidera u zajednici;
- (c) priroda i snaga upotrijebljenog jezika – na primjer, da li je provokativan i direktan, da li uključuje netačne informacije, negativno stereotipiziranje i stigmatizaciju ili bilo šta drugo u mogućnosti da podstakne akte nasilja, neprijateljstva ili diskriminacije;
- (d) kontekst specifičnih primjedbi – da li je u pitanju ili nije izolovan slučaj ili je potvrđen nekoliko puta i mogu li ili ne biti posmatrane kao protivteža bilo kroz druge primjedbe izrečene od strane istog govornika ili od strane nekog drugog, posebno u toku debate;
- (e) korišćeni medij – da li je moguće ili nije odmah dobiti odgovor od publike, kao tokom događajâ koji se emituju uživo;
- (f) priroda publike – da li je ili nije bilo sredstava, sklonosti ili osjetljivosti, što bi rezultiralo činom nasilja, zastrašivanja, neprijateljstva ili diskriminacije.

Tek je 2005. godine Deklaracijom Savjeta ministara o slobodi izražavanja i informisanja u medijima u borbi protiv terorizma i normativno prepoznata situacija da mediji budu posredno (zlo)upotrijebljeni za širenje govora mržnje. Inaugurisanjem ove (zlo)upotrebe, propisuje se i oslobađanje od odgovornosti samo u slučaju odgovornog ponašanja subjekta. Iz ovoga proističe da se ne isključuje mogućnost posredne odgovornosti u slučajevima govora mržnje, ali se prepoznaje i uzima u razmatranje jedan od najznačajnijih standarda i pokazatelja u postupcima utvrđivanja postojanja govora mržnje - cilj govora.¹⁷

Preporuka Komiteta ministara državama članicama o „govoru mržnje” (Preporuka br. R (97) 20) u članu 6 navodi da „Nacionalno zakonodavstvo i praksa u oblasti govora mržnje treba da uzmu u obzir ulogu medija u prenošenju informacija i ideja koje izlažu, analiziraju i razjašnjavaju karakter konkretnih slučajeva govora mržnje i tu pojavu u celini, kao i pravo javnosti da prima takve informacije i ideje. U tom cilju, nacionalno zakonodavstvo i praksa treba da naprave jasnu razliku između odgovornosti autora govora mržnje, s jedne strane, i odgovornosti medija i medijskih poslenika koji doprinose njegovom širenju u okviru svog zadatka da prenose informacije i ideje o pitanjima od javnog interesa, s druge strane”.

U Preporuci CM/Rec(2022)16(1) Komiteta ministara država članica u borbi protiv govora mržnje propisuje se da „Mediji, novinari i drugi akteri trebaju ispuniti svoju ulogu javnog čuvara u demokratskom društvu i doprinijeti javnoj raspravi; trebali bi uživati slobodu izvještavanja o mržnji i netoleranciji te birati svoje tehnike, stilove i medije izvještavanja, pod uslovom da nastoje javnosti pružiti tačne i pouzdane informacije“. Preporuka dalje ne propisuje koje su legitimne tehnike i stilovi izvještavanja, ali propisuje da bi mediji i novinari trebalo, u svojim nastojanjima, da pruže tačne i pouzdane informacije, da izbjegavaju pogrdno stereotipno prikazivanje pojedinaca i zajednica, te da daju glas različitim zajednicama u društvu, a naročito da izvještavaju o pitanjima od posebnog javnog interesa tokom izbornog perioda. Oni dalje treba da izbjegavaju izazivanje predrasuda i nepotrebno spominjanje ličnih karakteristika ili statusa. Govor mržnje u *online* prostoru načelno se tretira kao i *offline* govor mržnje. Specifičnost koja je izazvala dodatne legislativne napore Savjeta Evrope, a onda i Evropske unije, jeste odgovornost za komentare trećih lica na online platformama.¹⁸

Preporuka podstiče medije i novinare na promovisanje kulture tolerancije i razumijevanja, a medijski javni servisi trebalo bi tome da daju posebno značajan doprinos, s obzirom na njihov mandat da služe svim djelovima društva i da jačaju društvenu koheziju. Oni ne smiju koristiti niti širiti govor mržnje, i kao dio svoje javne misije, treba aktivno da promovišu međugrupni dijalog i razumijevanje, kao i emitovanje sadržaja koji na pozitivan i podržavajući način prikazuju raznolikost glasova i izvora u društvu.

Parlamentarna skupština Savjeta Evrope usvojila je početkom 2022. godine Rezoluciju o suzbijanju porasta mržnje protiv LGBTIQ+ osoba u Evropi, kojom je pozvala sve države članice, uključujući i Crnu Goru, da „ojačaju svoj zakonodavni okvir (...) da bi obezbijedile da on štiti prava LGBTIQ+ osoba da ne budu izložene diskriminaciji, i da ga djelotvorno primjenjuju u praksi“. Države se naročito pozivaju da:

- Izmijene i dopune krivično zakonodavstvo kako bi obezbijedile da njihove odredbe u odnosu na govor mržnje jasno pokrivaju sva krivična djela počinjena protiv nekog lica ili grupe lica na osnovu pola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rodnog izražavanja i polnih karakteristika, uključujući srazmjerne i odvraćajuće sankcije, zaštitu prava žrtava i da obezbijede da one dobiju kompenzaciju.
- Motive za krivično djelo, bazirano na polu, seksualnoj orijentaciji,

rodnom identitetu, rodnom izražavanju i polnim karakteristikama, učine otežavajućim okolnostima za redovna krivična djela.

- Izmijene antidiskriminaciono zakonodavstvo da bi obezbijedile da ono obuhvata sve oblike diskriminacije u svim oblastima života, na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rodnog izražavanja i polnih karakteristika.
- U potpunosti obuče policiju, sudije i tužioce o tim odredbama da bi obezbijedile njihovu djelotvornu primjenu u praksi i izbjegle nekažnjivost.
- Pokrenu, ako to već nijesu uradile, i da do kraja izvedu u svim slučajevima zakonodavne procese i procese kreiranja politike, potrebne da se dopune ostali elementi pravnog okvira koji su od ključnog značaja za ravnopravnost LGBTIQ+ osoba, naročito kada je u pitanju pravno priznavanje pola, tjelesni integritet interseksualnih osoba, zaštita porodica duge, pristup zdravstvenoj zaštiti koja je specifična za trans osobe i ostvarivanje građanskih prava kao što su sloboda izražavanja, udruživanja i okupljanja.

Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama članom 10 jamči slobodu izražavanja, propisujući njenu sadržinu i legitimne ciljeve na osnovu kojih Evropski sud za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP), primjenom testa proporcionalnosti, istu ograničava.¹⁹ Konvencija u sebi ima i zaštitni mehanizam člana 17 - „uživanje prava i sloboda se obezbeđuje bez diskriminacije po bilo kom osnovu“, koji je osmišljen da spriječi zloupotrebu prava iz Evropske konvencije,²⁰ te da uvijek, kada postoji opasnost da se zaštita člana 10 ne proširi na rasistički, ksenofobni ili antisemitski govor, isti aktivira. Dakle, kada je riječ o govoru koji se smatra uvredljivim u odnosu na koncept ljudskih prava, on ne može biti zaštićen pravom na slobodu izražavanja. U svakom pojedinačnom slučaju se procjenjuje, pa je zbog toga značaj ECRI dodatnih okolnosti za procjenu postojanja „govora mržnje“ od velikog značaja, ne samo za Sud već i za svakog pojedinca, pravnika, novinara, koji u domenu svog profesionalnog postupanja ima za cilj utvrđivanje govora mržnje.

U kontekstu boljeg razumijevanja legislativnih prerogativa, kao značajna se nameće i analiza relevantne jurisprudencije ESLJP. Tako je u poznatom predmetu *Jersild v. Danke* riječ o novinaru koji je imao višesatni razgovor – intervju sa grupom mladića, koji su iznosili rasističke stavove protiv Jevreja – čisti govor mržnje (a sama negacija Holokausta je kršenje ljudskih prava po ESLJP). U ovom predmetu, sud je Jersilda osudio da je davanjem medijskog prostora ovoj grupaciji pomagao

širenju njihovih ideja. Evropski sud za ljudska prava ga je oslobodio optužbe i naveo da je važno da sagledamo cijeli kontekst priloga i ustanovimo da li je novinar napravio bilo kakav otklon uvodom ili „načinom na koji je postavljao pitanja“. Inače, termin „govor mržnje“ prvi put se pominje u predmetu ESLJP u slučaju *Sürek v. Turkey*, 1999. godine.²¹ Postupanje novinara u odnosu na izvještavanje o govoru mržnje po prvi put se objašnjava u Jersildu, dok se primjena preciznih ECRI dodatnih kriterijuma za utvrđivanje govora mržnje po prvi put razrađuje u slučaju *Stomakhin v. Rusija*, 2018. godine.²²

1.1.2. ECRI preporuka opšte javne politike br. 10 o kažnjavanju govora mržnje

Eksplanatorni memorandum - obezbjeđivanje efikasne istrage i procesuiranja

Veoma važan aspekt međunarodne i nacionalne regulative su sankcije koje se utvrđuju u odnosu na saopšteni govor mržnje. Izricanje sankcija za svaki saopšteni govor mržnje ne smatra se standardom, već izuzetkom zbog opasnosti „da krivična djela budu zloupotrijebljena za krivično gonjenje onih koji kritikuju zvaničnu politiku, političke opozicije ili vjerska uvjerenja, a ne stvarnu upotrebu govora mržnje“. I u situacijama jasno prepoznatog i detektovanog govora mržnje „ne treba pribjegavati krivičnim sankcijama ukoliko se upotreba govora mržnje može efikasno riješiti kroz manje restriktivne mjere“.

1.2. Nacionalnopravni okvir govora mržnje

Kako je prepoznato međunarodnim pravom, slobodu govora moguće je ograničiti samo u slučaju zloupotrebe drugih prava ili u slučaju da su ograničenja slobode govora zakonita, legitimna i srazmjerna. Shodno tome, Ustav Crne Gore navodi da se pravo na slobodu izražavanja može

ograničiti propagiranjem rata i promovisanjem nacionalne, rasne i vjerske mržnje, koja podstiče diskriminaciju, neprijateljstvo i nasilje, ali navodi i da nadležni sud može spriječiti širenje informacija i ideja putem javnih medija, kada sprečavaju podsticanje na nasilje ili vršenje krivičnih djela i propagiranje rasne, nacionalne i vjerske mržnje ili diskriminacije. Pored toga, čl. 7 zabranjuje izazivanje ili podsticanje mržnje ili netrpeljivosti po bilo kom osnovu, dok čl. 8 zabranjuje diskriminaciju po bilo kom osnovu.

Definicija govora mržnje, prema preporuci Savjeta Evrope o govoru mržnje, inaugurisana je Zakonom o zabrani diskriminacije (u daljem tekstu: ZZZ), 2014. godine, propisom u članu 9a da „svaki oblik izražavanja ideja, izjava, informacija i mišljenja koji širi, podstiče ili opravdava diskriminaciju, mržnju ili nasilje prema osobi ili grupi lica zbog njihovih ličnih karakteristika, ksenofobije, rasne mržnje, antisemitizma ili drugih oblika mržnje zasnovanih na netoleranciji, uključujući netrpeljivost izraženu u obliku nacionalizma, diskriminacije i neprijateljstva prema manjinama“. Pored toga, čl. 7 dalje je propisao da se neželjeno verbalno ponašanje prema licu ili grupi lica, koje ima za cilj da naruši dostojanstvo lica ili grupe lica, ili kojim se postiže takav efekat, a posebno koje izaziva zastrašivanje, stvara neprijateljsko i ponižavajuće okruženje i proizvodi osjećanja ponižavanja ili uvredljivosti, prepoznaje kao uznemiravanje i kao oblik diskriminacije. Uz višestruku diskriminaciju, ponovljenu diskriminaciju, proširenu diskriminaciju, čl. 20 ZZZ-a prepoznaje, kao teške oblike diskriminacije, diskriminaciju koja se širi putem javnih glasila, kao i pisanjem i isticanjem materijala i simbola diskriminatornog sadržaja na javnim mjestima.²³ U članu 168 (Ugrožavanje bezbjednosti) Krivičnog zakonika Crne Gore inkriminiše se prijetnja lišenjem života iz mržnje i time ugrožavanje nečije sigurnosti. Članovi 370 (1) (Izazivanje etničke, rasne i vjerske mržnje) inkriminišu javno podsticanje na nasilje i mržnju, a članovi 443 (3) (Rasna i druga diskriminacija) inkriminišu širenje mržnje i netrpeljivosti. Uprkos formulaciji ECRI GDP br. 7, lista osnova u članu 370 ne uključuje osnove za jezik, državljanstvo, seksualnu orijentaciju i rodni identitet, dok čl. 443 sadrži i otvorenu listu osnova. Članom 19 Zakona o javnom redu i miru propisan je prekršaj za vrijeđanje po osnovu nacionalnog, rasnog ili vjerskog porijekla, etničkog porijekla ili drugog ličnog svojstva, na mjestu govora, natpisa ili na drugi način.

Zakon o medijima je u ovom dijelu izričit budući da u stavu 1 člana 23 propisuje da je „zabranjeno (...) objavljivanje informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje prema licu ili grupi lica

za njihovu pripadnost ili nepripadnost rasi, vjeri, naciji, etničkoj grupi, polu ili seksualnoj orijentaciji". Na isti način, čl. 48 Zakona o elektronskim medijima (u daljem tekstu: ZEM) definiše zabranu podsticanja i dodaje na osnovu boje kože, pola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, ekonomske situacije, članstva u sindikatu, obrazovanja, socijalnog statusa, bračnog ili porodičnog statusa, godina, zdravstvenog stanje, invaliditeta i genetike. Nadalje, članovi 5 i 6 ZEM-a predviđaju da, pod određenim uslovima (nakon izdatog upozorenja), emitovanje televizijskog programa, koji otvoreno ili ozbiljno prijeti da ugrozi „borbu protiv izazivanja mržnje po osnovu rase, pola, vjere ili nacionalnosti, ugrožavanje dostojanstva ličnosti“, može se zabraniti ili na neki drugi način ograničiti. Slično tome, čl. 85 ZEM-a navodi da audiovizuelna komercijalna komunikacija neće promovisati diskriminaciju na osnovu pola, rase, etničkog porijekla, vjere ili uvjerenja, invaliditeta, starosti ili seksualne orijentacije, kako je propisano Direktivom Evropske unije o audiovizuelnim medijskim uslugama, prema kojoj nezavisno regulatorno tijelo treba da implementira regulativne nadležnosti u oblasti audio-vizuelnih medijskih usluga. Uz zakonske standarde, podzakonskim aktima – Pravilnikom o programskim standardima u elektronskim medijima (RPZEM) i Pravilnikom o audiovizuelnom komercijalnom komuniciranju takođe su propisane zabrane i sankcije za govor mržnje.

Takođe, Zakon o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica, u članovima 14 i 8, propisuje zabranu diskriminacije po osnovu vjere ili uvjerenja i podsticanje vjerske mržnje i netolerancije, kao i to da djelovanje vjerskih zajednica ne smije biti usmjereno protiv drugih vjerskih zajednica ako je takvo djelovanje neprikladno i uvredljivo, niti smije biti na štetu drugih prava i sloboda vjernika i građana.

Zakon o izboru odbornika i poslanika, u članu 52, predviđa dužnost učesnika u predizbornoj kampanji da poštuju Ustav Crne Gore, zakone i kodekse profesionalne etike i da se ponašaju fer, bez uvreda i kleveta, kršenja pravila pristojnosti ili vrijeđanja osjećanja javnosti.

I na kraju da pomenemo da Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, u članu 4, pod nedoličnim ponašanjem podrazumijeva unošenje i isticanje transparenta, zastave ili drugog predmeta s tekstom, slikom, znakom ili drugim obilježjem, koji poziva ili podstiče na fizički sukob, nacionalnu, rasnu, vjersku i drugu mržnju ili netrpeljivost, kao i uzvikivanje parola i pjevanje pjesama pogrdne sadržine, koje pozivaju ili podstiču na fizički sukob, nacionalnu, rasnu, vjersku i drugu mržnju.

I.3. Kodeks novinara/novinarki Crne Gore

Pored zakona i međunarodnih akata koji tretiraju govor mržnje, ovaj pojam definišu i etička dokumenta, u našem slučaju Kodeks novinara/novinarki Crne Gore. Kodeks se time bavi u načelu 4, u kome stoji: „Rasu, vjeru, nacionalnost, seksualnu orijentaciju, rodno opredjeljenje, porodični status, fizičko i mentalno stanje ili bolest, kao i političku pripadnost, novinar/novinarka će pomenuti samo ako je to neophodno za potpunu informaciju u interesu javnosti”.

Kao i sva preostala načela, i ovo načelo detaljno je razrađeno u smjernicama za tumačenje i primjenu, pri čemu smjernica 4.1, kako joj i naslov kaže „Govor mržnje”, konkretno govori o njemu, dok se smjernice 4.2. i 4.3. odnose na izvještavanje o kriminalu i tretiranju uvrede i klevete. Prenijećemo u cjelosti smjernicu 4.1, ali i smjernice 4.2. i 4.3, kako bismo time dali i definiciju uvredljivog govora, s ciljem da se uspostavi razlika između njega i govora mržnje, što predstavlja poteškoću u dosta slučajeva. Podsjetićemo i na „izvještavanje o kriminalu” i predočiti da i tom prilikom može doći do upotrebe govora mržnje, a navođenjem smjernice „Uvreda i kleveta” možemo doprinijeti da se ta krivična djela razlikuju u dijelu sankcija predviđenih za govor mržnje, što se u laičkoj, ali i u dijelu stručne javnosti, nerijetko mijesha.

I.3.1. Smjernica 4.1 - Govor mržnje

- (a) Mediji ne smiju da objavljuju materijal namijenjen širenju neprijateljstva ili mržnje prema osobama zbog njihove rase, etničkog porijekla, nacionalnosti, vjeroispovijesti, pola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, fizičkih i mentalnih stanja ili bolesti, kao i političke pripadnosti. Isto važi i ako postoji velika vjerovatnoća da bi objavljivanje nekog materijala izazvalo prethodno navedeno neprijateljstvo i mržnju.
- (b) Novinar/novinarka mora izbjegavati objavljivanje detalja i pogrdne kvalifikacije o rasi, boji kože, etničkom porijeklu, nacionalnosti, vjeroispovijesti, polu, seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu, fizičkom i mentalnom stanju ili bolesti, porodičnom statusu, kao i političkoj pripadnosti, osim ako to nije u javnom interesu.

(c) Novinar/novinarica posebno mora voditi računa o tome da ničim ne doprinese širenju mržnje kada izvještava o događajima i pojavama koji sadrže elemente mržnje.

Obaveza je novinara/novinarke da poštuje druge države i nacije.

1.3.2. Smjernica 4.2 - Izvještavanje o kriminalu

Kada se izvještava o kriminalu, nije dozvoljeno da se pominje nacionalna, vjerska, etnička ili druga manjinska pripadnost osumnjičenog i žrtve, osim ako ta informacija može biti važna da javnost shvati događaj. Novinari/novinarke naročito moraju da imaju na umu da pominjanje nacionalne, vjerske, etničke i druge manjinske pripadnosti osumnjičenog i žrtve može izazvati ili produbiti predrasude prema manjinskim grupama. Pojam „terorizam“ ne treba koristiti sa nacionalnim, etničkim ili vjerskim predznacima.

1.3.2. Smjernica 4.3 - Uvreda i kleveta

Mediji moraju da djeluju u dobroj vjeri, čak i kada upućuju jaku kritiku. Iako novinarska sloboda obuhvata i moguće pribjegavanje određenom stepenu pretjerivanja, provokacije ili vrijeđanja, nije prihvatljivo klevetanje niti izrazi koji nijesu opravdani za potrebe izvještavanja o pitanjima u interesu javnosti. Pod uvredljivim govorom podrazumijeva se bezrazložni lični napad na osobu i on ne može biti zaštićen pravom na slobodu izražavanja, zapisano je u Kodeksu.

Koja bi to bila razlika između „jake kritike“ i „određenog stepena pretjerivanja“, s jedne, i uvredljivog govora, s druge strane, pojašnjava i Evropska konvencija o ljudskim pravima i njena tumačenja, gdje se kaže da „novinarska sloboda obuhvata i moguće pribjegavanje određenom stepenu pretjerivanja“, kao i to da se „sloboda izražavanja primjenjuje ne samo na ‘informacije’ ili ‘ideje’ koje se povoljno primaju ili se smatraju bezopasnim ili pitanja oko kojih postoji ravnodušnost, već i na one ideje i informacije koje vrijeđaju, šokiraju ili uznemiravaju državu ili bilo koji sektor stanovništva“ („Sloboda izražavanja: Vodič za tumačenje člana 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima i njegovog konteksta“, Savjet Evrope, Kancelarija u Beogradu, 2014. i „Regulatorni organi za medije i govor mržnje“, Savjet Evrope, regionalna publikacija, jun 2017).

II. Teorijska i analitička razlikovanja govora mržnje od drugih uvredljivih sadržaja kao osnova za izradu preporuka

Kao što ima različitih definicija govora mržnje, tako se može govoriti i o njegovim različitim oblicima ili vidovima. O tome podjednako govore i teoretičari i praktičari i svi oni koji se bave ovom pojavom, prevencijom govora mržnje i njegovim sankcionisanjem. Uprkos nedostatku opšteprihvaćene definicije govora mržnje, postoje neki osnovni elementi koji su zastupljeni u osnovnim oblicima definicije. Prvi je prisustvo ciljne grupe ili pojedinca protiv kojeg je govor mržnje usmjeren, a drugi je prisustvo definisanog osnova koji opisuje ciljnu grupu ili pojedinca u smislu rase, vjeroispovijesti, etničke pripadnosti, nacionalnosti, seksualne orijentacije itd.

II.1. HRA – Suzbijanje govora mržnje, evropski standardi i praksa

U priručniku „Suzbijanje govora mržnje, evropski standardi i praksa“²⁴ navodi se da, prema analizi Evropskog suda za ljudska prava, govor mržnje može da uđe u jednu od tri kategorije:

1. teški govor mržnje, koji ima za cilj da „uništi prava drugih“ i koji je potpuno van zaštite Evropske konvencije o ljudskim pravima prema članu 17 – zabrana zloupotrebe prava;
2. manje teški govor mržnje, koji nije obuhvaćen članom 17, a koji ipak može biti ograničen na osnovu člana 10 (2) Evropske konvencije o ljudskim pravima – sloboda izražavanja, ako je to „neophodno u demokratskom društvu“ radi zaštite prava drugih i
3. govor kojim se ne pokušava prenijeti informacija niti ideja, već je samo „vulgaran“ i nije zaštićen članom Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Prema metama govora mržnje, u priručniku Akcije za ljudska prava nailazimo na podjele:

- mizogini govor mržnje;²⁵
- rasistički, nacionalistički, etnički i ksenofobni govor mržnje;
- govor mržnje po osnovu vjeroispovijesti i/ili uvjerenja i
- govor mržnje protiv LGBTIQ+ osoba.

U literaturi²⁶ se često nailazi na podjelu govora mržnje na direktni i indirektni ili suptilni govor mržnje. U direktni govor mržnje ubraja se: negativan diskurs, koji se odnosi na izražavanje, podsticanje ili promociju mržnje; uvredljivo izražavanje ili omalovažavanje i izražavanje, koje se odnosi na predrasude, stereotipe i pristrasnost, dok se u indirektni ili suptilni govor mržnje ubraja: javna upotreba sugestivnih, uvredljivih simbola (na primjer, svastika); eksplicitna odjeća ili sugestivni simboli na paradama, protestima, manifestacijama; uništavanje sugestivnih simbola ciljnih grupa, uvredljivi natpisi na javnim mjestima; distribucija natpisa ili poruka koji se odnose na izražavanje, podsticanje ili promociju mržnje i širenje poruka u medijima ili na internetu, koje se takođe odnose na izražavanje, podsticanje ili promociju mržnje.

II.2. Istraživanje o neprimjerenom, klevetničkom i govoru mržnje u medijskom sadržaju u Crnoj Gori - OEBS

Istraživanjem govora mržnje bavio se i OEBS 2019. godine, u rezultatu čega je nastao dokument „Istraživanje o neprimjerenom, klevetničkom i govoru mržnje u medijskom sadržaju u Crnoj Gori“ (OEBS), koje je uradio Huan Barata, a u kome se, pored ostalog, govori i o procesu samoregulacije. Tako se na jednom mjestu navodi: „...kodeksi za samoregulaciju uglavnom sadrže odredbe koje su komplementarne onima koje su sadržane u pravnim standardima. Stoga je glavna uloga samoregulacije da se razvijaju, tumače i prošire zakonske obaveze kroz dalje etičke ili profesionalne zahtjeve, kao i da se uspostave moralne norme koje su važne za garantovanje ispravnog i pravičnog bavljenja novinarstvom, ali ipak bi bilo pretjerano ukoliko bi bile nametnute

kroz zakonske obaveze i državne kaznene mehanizme...”

U pomenutom istraživanju nailazimo i na ovu konstataciju: „...suprotno zakonskoj regulaciji, kršenje normi ili preporuka proisteklo iz procesa samoregulacije podrazumijeva usvajanje mjera moralnog ili simboličkog prigovora, a ne sankcija ili ograničavanja. Samoregulatorni sistemi su korisni alati kada se doživljavaju i poštuju kao mehanizmi kojima se rješavaju problemi vezani za funkcionisanje medija kroz usvajanje mjera koje ne podrazumijevaju intervenciju upravnih i sudskih organa. U svakom slučaju, kako bi samoregulatorni režimi mogli da napreduju i uživaju povjerenje trećih strana, potrebni su im odgovarajući i pouzdani mehanizmi koji garantuju njihovo poštovanje. Iako ove mehanizme uspostavljaju i njima upravljaju tvorci i sami subjekti samoregulatornog sistema, to ne mora nužno da podrazumijeva i nedostatak nezavisnosti ili učinkovitosti...”

II.3. Kako razlikovati govor mržnje od stereotipa

I teorija i praksa suočavaju se sa problemom razlikovanja govora mržnje i uvredljivog govora. Pri tome, prilično je zanemarena uloga stereotipa, koji isto tako mogu prerasti u jedno ili u drugo ako se ne koriste na ispravan način, bilo od strane novinara ili trećih lica, koji kreiraju medijske sadržaje, kao i od strane svih aktera sa javne scene. O njihovom postojanju i vrlo tankoj razlici između njihove opravdanosti i, na drugoj strani, štetnosti, govori teoretičar Luis Alvin Dej.²⁷ Stereotip je, prema mišljenju ovog autora, „opšteprihvaćena mentalna slika o određenoj grupi koja se često primjenjuje na sve njene članove”.

Luis Alvin Dej navodi da korišćenje stereotipa može dovesti do društvene nepravde za one koji su njihove nesrećne žrtve. Kako navodi, „postoji tendencija da se stereotipi povežu sa vidljivim problemima kao što su seksizam, rasne i etničke predrasude. Oni se odnose na najkontroverznije od postojećih stereotipa, međutim, nepravredno etiketiranje postoji u svim segmentima društvene interakcije. Ljudi koji imaju prekomjernu težinu često su prikazani kao lijeni i aljkavi. Popularni vicevi o 'glupoj plavuši' koriste stereotip koji dovodi u sumnju intelektualne sposobnosti znatnog segmenta ženske populacije. Ljudi bez krova nad glavom prikazuju se kao propalice i društveno neuklopljene osobe, koji su sami

izabrali ovakav nekonvencionalni stil života i ekonomski položaj, koji takav život sobom nosi. Mentalno oboljele osobe često se prikazuju kao nasilne i opasne, dok u stvarnosti većina njih predstavlja veću opasnost po sebe nego po okolinu. Neke nacije su predstavljene kao romantične i zabavne, a druge kao hladne i autoritarne“.

Luis Alvin Dej citira profesora žurnalizma Toma Brislina sa Havajskog univerziteta – „dok nas informišu i zabavljaju, mediji snažno prenose društvene vrijednosti“. Mediji, nastavlja Alvin Dej, „ponekad zbog ograničenja koja nameću vrijeme i prostor, ponekad zbog urođene neosjetljivosti, zamjenjuju u potpunosti kontekst koji daje značenje stenografskim kodovima riječi i slika koji su ovjekovječeni u stereotipima. Tako da zbog svog uticaja na kulturu, predstavnici medija imaju moralnu odgovornost da shvate razlike između stereotipa i stvarnosti i sprečavaju da stereotipno prikazivanje dovodi do diskriminacije u stvarnom svijetu“. Obrasci stereotipa nikada nijesu neutralni, navodi on, i kaže da je to je zato što „korišćenje i stvaranje stereotipa uključuju i naše sopstveno poimanje stvarnosti nabijeno osjećanjima koja su povezana s tim“. „Stereotipi su“, kaže, „vitalni dio odbrambenog mehanizma iza koga možemo da se osjećamo bezbjedno u položaju u kome se nalazimo. Ovo stanovište naznačava da stvaranje stereotipa, kao prirodnog procesa, ima ulogu da sačuva razum, i njegovo olako odbacivanje, zato što je neukusan ili bezvrijedan, bila bi greška. U svakom slučaju, u našem egalitarističkom društvu, stereotipi često nijesu pravedni. Njihovo korišćenje ostavlja malo mjesta da se uoče individualne razlike između pojedinaca unutar grupe. Prema tome, u onoj mjeri u kojoj sudimo o drugima na osnovu nekog pogrešnog stereotipa, mi podrivamo njihovo pravo na samoodređivanje, osnovnu vrijednost unutar našeg društva“.

U poglavlju „Uloga stereotipa u medijskom sadržaju“ Luis Alvin Dej navodi da „primarna šteta, koja proizilazi iz korišćenja stereotipa, jeste činjenica da to vodi u diskriminaciju i stvaranje predrasuda. Etička pitanja isplivavaju na površinu čim medijska upotreba stereotipa postane toliko naglašena da neutrališe kritičku sposobnost auditorijuma da može da donosi ispravan sud o pojedinim članovima društva. U pluralističkoj kulturi kao što je naša, predstavnici medija su u obavezi da razmotre fundamentalnu pravednost sistema koji je tradicionalno stvarao stereotipne slike pojedinih segmenata društva“.

Rasprave su okupirale akademsku zajednicu i generacije kritičara

medija,²⁸ prouzrokujući neke sokratovske dijaloge unutar amfiteatra mišljenja, kaže on. „Međutim, za praktičara etička dimenzija medijske uloge u stvaranju i brisanju stereotipa uključuje neprestanu borbu da bi se našao balans između komercijalne privlačnosti i masovne draži nekih stereotipa nasuprot vrijednosti kao što su tačno, pravedno prikazivanje i poštovanje za pojedinačne članove društva. Medijski stereotipi koji se tiču žena, pripadnika manjina, starijih građana i invalida najuočljiviji su i najviše kritikovani“.

II.4. Kako razlikovati govor mržnje od uvredljivog govora

Svaki uvredljiv govor ili radnja nijesu govor mržnje. Možda je i najteža odluka novinara/urednika sadržana u tome da utvrdi razliku između uvredljivog govora i govora mržnje.

Izjave koje su suprotne većinskom mišljenju, koje se smatraju uvredljivim, koje su nepopularne ili ekstremne, ali ne diskriminišu i ne podstiču mržnju i/ili nasilje ne smatraju se govorom mržnje.

Pri donošenju ocjene da li je nešto govor mržnje, novinar/urednik mora pažljivo analizirati sljedeće:²⁹

- sadržaj govora;
- kontekst u kojem je govor izrečen;
- cilj autora;
- način na koji je publika percipirala ovaj govor.

Jedna od karakteristika koju je lako prepoznati kod mogućeg govora mržnje je to da govornik obično sebe predstavlja ili njegova publika podrazumijeva da je pripadnik jedne grupe, dok je uvredljiv govor a mogući govor mržnje usmjeren prema drugoj grupi koja je navodno drugačija ili navodno predstavlja neku prijatniju govornikovoj grupi. Zato je prvi znak mogućeg govora mržnje stvaranje okvira „mi smo protiv njih“ ili „oni su protiv nas“, što u većini slučajeva obuhvata pretjerano pojednostavljanje i stereotipiziranje te druge grupe, jer teško da svi članovi neke grupe misle na jedinstven način ili imaju potpuno ista uvjerenja.

Retorika kojom se ističu nenasilne negativne radnje koje se pripisuju toj spoljnoj grupi, kada je ta retorika dvosmisljena ili suptilna u pogledu upotrebe nasilja ili koristi nenasilne negativne metafore, pa se njome,

recimo, poziva na protest ili druge nenasilne radnje protiv te druge grupe, može biti korak ka govoru mržnje. Negativna karakterizacija te spoljne grupe ili uvrede na njen račun, koje takođe podrazumijevaju stereotipe, ponižavanje, a u najtežem obliku dehumanizaciju i/ili demonizaciju te grupe ili njenih pripadnika, predstavljaju jasan govor mržnje.

Kada se retorikom čitavoj spoljnoj grupi pripisuje počinjeno ili nepočinjeno nasilje u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti, ili namjera da se poćini to nasilje, i poziva na nasilan odgovor poput napada na tu grupu, ili se spoljna grupa oznaćava ubicama u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti, i poziva na uništenje te grupe ili njenih pripadnika – to predstavlja najteži oblik govora mržnje.

Kada novinar/urednik ne može da ocijeni da li je nešto govor mržnje ili ne, preporučuje se da se konsultuje sa iskusnijim kolegama u redakćiji ili sa ekspertima koji se bave tom oblaću.

Ono što bi se u vidu zaključka, na kraju, moglo reći jeste da je i prilikom raspoznavanja govora mržnje, ali i uvredljivog govora i stereotipa (bez obzira na to da li oni otvoreno ili latentno uplivišu u govor mržnje ili ostaju jasno identifikovane samostalne kategorije), potrebno i *pažljivo sagledavanje ukupnog društvenog konteksta, u prvom redu kulturološko-socioloških i socioekonomskih prilika, kako bi se time što pouzdanije postigao 'civilizacijsko-demokratski balans između slobode i odgovornosti', kao esencijalni zahtjev medijske samoregulacije.*

III. Studije slučaja izvještavanja o govoru mržnje u crnogorskim medijima

U ovom poglavlju analizirani su odabrani slučajevi izvještavanja o govoru mržnje u različitim crnogorskim medijima. Analizirani slučajevi vezani su za različite vrste govora mržnje, odnosno za njegove različite osnove: seksualnu orijentaciju, pol i rod, rasu i naciju, odnosno slavljenje ili poricanje ratnih zločina. Kako bismo na što efikasniji način anonimizirali aktere predmetnih studija, bilo da su u pitanju pojedinci ili medijske kuće, uz istovremenu obavezu navođenja potkrepe iznesenim nalazima, sve poveznice prema analiziranim sadržajima nalaze se na kraju publikacije.

III.1. Studija slučaja - Mizoginija

Mizogini i seksistički govor prisutan je kao jedna od najzastupljenijih kategorija govora mržnje u crnogorskoj medijskoj sferi. Primjer ovakvog govora predstavlja i tekst³⁰ koji je objavio jedan dnevni list u kom su preneseni dnevnički zapisi poslanika crnogorskog parlamenta, koji su se odnosili na njegovu koleginicu iz skupštine, a u kojima ju je on pozivao da mu dođe u zatvor u bračnu posjetu. Inokosno samoregulatorno tijelo ovog medija iskoristilo je institut samoinicijativne intervencije, koji propisuje Poslovnik o radu i uredništvu uputilo pismeno upozorenje sa zahtjevom da isto bude objavljeno, budući da je našlo da su objavljivanjem navoda iz dnevnika dotičnog poslanika prekršena brojna načela Kodeksa novinara/novinarke Crne Gore (u daljem tekstu: KNCG), između ostalog i načelo 4, smjernica 4.1. „Govor mržnje“. U upozorenju stoji:

„Načelo 1 KNCG koje glasi: ‘Dužnost je novinara/novinarke da poštuje istinu i istrajno traga za njom, imajući uvijek u vidu pravo javnosti da zna i ljudsku potrebu za pravičnošću i humanošću’ – prekršeno je time što ne postoji nikakav opravdani interes javnosti za sadržinu zatvorskih dnevnika poslanika, prenesenih u tekstu, a još manje opravdanje za ponižavanje poslanice stavl-

janjem medija u službu razglasa najprimitivnije retorike, koja vrijeđa ljudsko dostojanstvo i predstavlja slučaj notornog javnog seksualnog uznemiravanja poslanice. 'Ljudska potreba za pravičnošću i humanošću', koju 1. načelo nalaže ovim je grubo povrijeđena, kao i obaveza njegovanja 'najviših profesionalnih i etičkih standarda' (smjernica 1.1).

Kada izvještava o događajima i pojavama koje u sebi sadrže elemente mržnje, u ovom slučaju mizoginije – mržnje prema ženama, novinar/ka 'posebno mora voditi računa da ničim ne doprinese širenju mržnje', zahtijeva smjernica 4.1.(c) KNCG. Davanje pažnje i medijskog prostora ovakvim sadržajima, posebno bez ikakve kritičke kontekstualizacije prenesenih navoda, je ne samo senzacionalističko (kršenje smjernice 1.2.(b)) već i opasno, jer širi i normalizuje nasilje nad ženama i njihovu seksualnu objektifikaciju."

Medij je ispunio svoju obavezu promptnim objavljivanjem samoinicijativne intervencije, odnosno pismenog upozorenja na portalu lista, a slična se praksa u ovom mediju, makar do sada, više nije ponovila.

III.2. Studija slučaja - Homofobija

III.2.1. Studija slučaja - Homofobija I

Kao što je u posljednjem izvještaju ECRI-ja³¹ jasno istaknuto, ova je komisija, kao i mnoge prije nje, sa žaljenjem konstatovala da su „LGBTIQ+ osobe, i kao pojedinci (na primjer na radnom mjestu ili u školi) i kao grupa (u izjavama idejnih vođa kao što su predstavnici crkve), glavna meta govora mržnje u Crnoj Gori". Stoga smo za seksualnu orijentaciju, kao osnov govora mržnje, odabrali dva slučaja koja na različite načine predstavljaju egzemplarne primjere ovog tipa nezgodnog govora u javnom diskursu, kako u *offline* tako i u *online* sferi, i njima posvetili najviše pažnje u analizi.

Prvi slučaj odnosi se na govor sveštenika prilikom obilježavanja dočeka nove 2016. godine (po julijanskom kalendaru), u kojem je, referirajući na pripadnike LGBTIQ+ populacije, rekao sljedeće: „Neka se crnogorski brk sa pederskih zadnjica vrati tamo gdje je bio kod naših slavni predaka“, da bi četiri dana kasnije, u saopštenju³² koje je objavio jedan

dnevni list, dodao i ovo: „Ako njima rastu brci ispod nosa, a nose ih na zadnjici – e to je sprdanje sa Crnogorcima, kojima je brk simbol časti, koji su onoga ko bi im se dotakao brka ubijali“. Sama izjava izrečena na dočeku nove godine nije bila intenzivno distribuirana putem medija³³, objavio ju je samo jedan dnevni list, a danas je, osim u arhivama, teško pronaći bilo koji originalni sadržaj koji se odnosi na sami događaj, a da uključuje i sporni sadržaj koji je tom prilikom izrekao sveštenik.³⁴ Mnogo više pažnje, od izjave sa samog dočeka, privuklo je sveštenikovo saopštenje koje je nekoliko dana kasnije objavio isti dnevni list, kao i jedan drugi portal, na čijem je sajtu saopštenje i dalje³⁵ dostupno.

Govor sveštenika sa novogodišnjeg dočeka postao je predmet intenzivnije pažnje crnogorskih medija tek nakon njegove naknadno „pojačane“ izjave u saopštenju objavljenom nakon nekoliko dana, koje je bilo prenijeto bez ikakve kritičke distance prema spornom sadržaju. Načelo 4, smjernica 4.1.(c) potencira obavezu novinara/ke da „ničim ne doprinese širenju mržnje kada izvještava o događajima i pojavama koji u sebi sadrže elemente mržnje“. Naizgled neutralnim navođenjem/citiranjem poruka govora mržnje, bez njihove kritičke kontekstualizacije, ograđivanja, osuda ove vrste govora ili slično, ova obaveza ostaje neispunjena. Na primjer, jedan portal donosi sljedeću formulaciju, kojom najavljuje sveštenikovu izjavu:

„Mnogo oštrije od XY bio je sveštenik koji se, nakon odbrojavanja poslednjih minuta stare godine po julijanskom kalendaru, na bini pojavio sa velikim drvenim krstom i pozvao građane na moleban *uz neobičnu novogodišnju želju*.“

„Neobična novogodišnja želja“ predstavlja eufemizam za govor mržnje sadržan u izjavi sveštenika i nije primjeren u izvještavanju o govoru mržnje koji je na javnom skupu, kojem je prisustvovalo nekoliko hiljada ljudi, izreklo svešteno lice kao jedan od predstavnika i idejnih vođa vjerske zajednice.

Najveći broj tekstova na ovu temu, objavljenih u crnogorskim medijima, bio je vezan za mišljenje Ombudsmana³⁶, koje je donijeto nakon četiri mjeseca, a u kojem je Ombudsman utvrdio da je prvom izjavom došlo do povrede prava uznemiravanjem, a drugom do diskriminatornog postupanja govorom mržnje. Očekivano – kada je u pitanju vijest o mišljenju Ombudsmana, izvještavanje medija mahom je bilo u skladu sa etičkim i profesionalnim standardima novinarstva.

III.2.2. Studija slučaja – Homofobija II

Drugi slučaj govora mržnje po osnovu seksualne orijentacije vezan je za komentare poznatog advokata na društvenim mrežama, a koje su mediji prenijeli. Komentarišući Zakon o životnom partnerstvu istopolnih parova, advokat je, između ostalog, napisao:

...A pošto ovo već prelazi u ponavljanje, samo se vi pičite i drndajte ne znam čim u 4 zida, niko vam to ne može zabraniti, ali budem li vas vidio da se žvalavite na moje oči ili pred mojom djecom i na taj način vršite nasilje nad nama, šiju ću vam zavrnuti; Tako da te priče možeš da plasiraš kod neukog življa, a ne meni. Znaju i oni odlično da je nenormalno, ali je kao postalo normalno iz istih razloga kao i ovdje – i pederi su glasači; Upravo vidjeh na TV-u gospođicu XY (valjda lezbo, šta li je?), pa se sjetih, inače ne bih, kako je prije nekoliko dana podnijela protiv mene prijavu (...) jer sam upozorio (a upozorenje nije prijjetnja) da ću slomiti kičmu svakom pederu i lezbejki koji se budu naočigled moju i moje maloljetne djece žvalavili sa osobom istog pola.

Većina medija prenijela³⁷ je njegove komentare o „zavrtanju šije” i „lomljenju kičme” u kontekstu podnošenja krivične prijave zbog istih od strane nekoliko NVO, kao i disciplinske prijave protiv njega Advokatskoj komori, odnosno Udruženju pravника. Kako bi uskratili javni prostor za širenje govora mržnje, neki³⁸ mediji su odlučili da ne citiraju sporne izjave, ne ulazeći u detaljnija obrazloženja ove odluke. Drugi su se zadržali na pominjanju onoga što je već postalo opštepoznato crnogorskoj javnosti, a odlučili su da izbjegnu citiranje izjava podrške grupa koje su, stajući u odbranu advokata, za šta im je ovaj izrazio zahvalnost, iznijele niz, kako se u tekstu jednog nedjeljnika³⁹ navodi, „brutalnih detalja”, čije bi „objavljivanje dodatno izazvalo nepotrebnu bol”. Takođe, u istom je tekstu naglašeno da stavove advokata o ženama „zbog degutantnosti, neće prenositi doslovce”. Objavljivanjem izjava koje predstavljaju govor mržnje u kritičkom kontekstu, kao i neobjavljivanjem najbrutalnijih izjava i karakterizacija, mediji su na adekvatan način izvještavali o ovoj negativnoj društvenoj pojavi.

III.3. Studija slučaja – Rasizam

Iako su fudbalske utakmice i incidenti navijačkih grupa poslovično vezani za različite oblike izražavanja govora mržnje u javnom prostoru, u Crnoj Gori, iako prisutni,⁴⁰ oni ipak ne predstavljaju pravilo.⁴¹ U tom smislu, jedan od neslavnih izuzetaka je utakmica između reprezentacija Crne Gore i Engleske u drugom kolu grupe A kvalifikacija za Evropsko prvenstvo EURO 2020, koja se odigrala u Podgorici krajem marta 2019. godine.

Rezultat utakmice 5 : 1 za goste, najavljujane kao „spektakl pod Goricom“ i gostovanje „gordog Albiona“, bio je pomračen završnicom meča, koju su obilježili rasistički ispadi navijača koji su oponašanjem majmunskih krika provocirali tamnopute igrače engleske reprezentacije. Indikativno je da je samo jedan crnogorski medij istog dana⁴² obavijestio javnost o incidentu. Većina medija⁴³ koja je izvještavala o utakmici nije informisala svoje čitaoce o onome što su inostrani mediji prepoznali kao najvažniju informaciju o proteklom duelu. Naime, BBC, Mirror, Daily Mail i drugi⁴⁴, već u podnaslovu ili u prvim pasusima tekstova o meču između reprezentacija Engleske i Crne Gore, donose informacije o incidentu na stadionu pod Goricom, ističući kao najvažniji izvještaj onaj o „racist abuse“ – rasističkom ispadu ili rasističkom zlostavljanju, koje su igračima engleske reprezentacije priredili crnogorski navijači. U crnogorskim medijima o tome možemo mahom čitati tek u naknadnim tekstovima⁴⁵, počevši od onih koji su objavljeni narednog dana, kada dnevni listovi donose informacije o incidentu sa utakmice.⁴⁶ Preambula Kodeksa novinara/novinarke Crne Gore ističe njihovu obavezu da budu „kritički posmatrači nosilaca društvene, političke i ekonomske moći“. Pa iako se navijačke skupine ne bi mogle označiti kao nosioci društvene moći u strogom smislu, smatramo da mediji imaju obavezu da izvještavaju o njihovim rasističkim, nacionalističkim, seksističkim, homofobnim i drugim ispadima, sve u interesu javnosti, a javnost ima pravo da to zna. Neizvještavanje o ovako važnom događaju na značajnoj sportskoj manifestaciji svakako predstavlja jedan od načina tretiranja govora mržnje u javnom prostoru, po našem uvjerenju – ni u kom slučaju najbolji. Prije svega, otvoreno je pitanje da li je ignorisanje ovog incidenta⁴⁷ predstavljalo rezultat svjesne odluke da se o govoru mržnje ne izvještava kako se isti ne bi širio, ili je, naprotiv, izraz nedostatka elementarnog senzibiliteta i kapaciteta da se prepozna očiti govor mržnje na vlastitim tribinama, te da se kritički izvještava o njemu.

U svakom slučaju, zbog nedoličnog ponašanja navijača na utakmici sa Engleskom u drugom kolu grupe A kvalifikacija za Evropsko prvenstvo EURO 2020, disciplinski komitet Evropske fudbalske asocijacije (UEFA) kaznio je Fudbalski savez Crne Gore odigravanjem jedne domaće utakmice pred praznim tribinama. O ovome su crnogorski mediji korektno izvještavali, istovremeno izbjegnuvši da prepoznaju vlastite propuste u prvobitnom izvještavanju o notorno rasističkom incidentu na tribinama stadiona pod Goricom.

III.4. Studije slučaja – Nacionalizam

III.4.1. Studija slučaja – Nacionalizam I

Dana 1. oktobra 1991. JNA je započela napad na Dubrovnik, koji je trajao 240 dana. Trideset godina nakon toga, jedan medij je o ovom sramnom događaju iz novije crnogorske istorije emitovao emisiju koja je, kako je kolektivno samoregulatorno tijelo utvrdilo, sadržala elemente govora mržnje, koji su bez ikakvog ograđivanja ili kritičke kontekstualizacije ili osude pušteni u etar u udarnom terminu (19.30h). U žalbi dostavljenoj Komisiji za žalbe kolektivnog samoregulatornog tijela stoji da je jedan od sagovornika novinarka koja je radila prilog izjavio da je „Dubrovnik trebalo sramiti sa zemljom“, dok je drugi sagovornik svojom izjavom opravdavao napad na Dubrovnik. On je rekao da je „JNA branila ustavni poredak svoje zemlje i da je toga dana ubijeno 26 vojnika JNA“.

Komisija za žalbe kolektivnog samoregulatornog tijela prosljedila je ovu žalbu mediju na izjašnjenje i eventualnu medijaciju. Ni poslije dužeg čekanja, od ovog medija nijesu dobili nikakvo izjašnjenje ni odgovor. Umjesto izjašnjenja, stiglo je obavještenje da će dotični medij napustiti kolektivno samoregulatorno tijelo, čiji je član bio u trenutku podnošenja žalbe, tako da *ex post* prekid članstva nije uticao na obavezu savjesnog postupanja kolektivnog samoregulatornog tijela po blagovremeno dospjeloj žalbi. Stoga je Komisija u svojoj odluci konstatovala da je u prilogu emitovanom na ovom mediju došlo do kršenja načela 1 i 4 Kodeksa novinara/novinarki Crne Gore, odnosno smjernica 1.1. „Opšti standardi“ i 4.1.(c) „Govor mržnje“. Dalje je utvrdila da su neprihvatljive izjave kojima se vrši relativizacija zločinâ koji su potvrđeni pravosnažnim sudskim presudama, bez jasnog distanciranja

novinara. Ako je novinar mislio da treba da se čuje i druga strana, onda je to pogrešno razumijevanje pravila „čuti i drugu stranu“. Komisija je podsjetila da onda kada se izvještava o govoru koji se može smatrati govorom mržnje, imperativ novinarskog ponašanja predstavlja distanca, ograđivanje, osuđivanje i kritika ovakvog nedozvoljenog govora. U protivnom će se smatrati da su takvi prilozi u službi latentnog, pa i glasnog promovisanja nasilja, govora mržnje ili relativizovanja zločina. Govor koji je svim najvećim konvencijskim i zakonskim tekstovima zabranjen ne može se emitovati u medijima, osim ako takav govor nije kritikovan, označen spornim i problematičnim. U tom smislu, Komisija za žalbe smatrala je da novinar nije napravio otklon od takvog sadržaja, niti je distancirao sebe i medij za koji radi od takvih spornih tvrdnji, čime je prekršio opšti standard i standarde istraživačkog profesionalnog novinarstva, koji se odnose na izvještavanje koje u sebi ima govor mržnje.

III.4.2. Studija slučaja – Nacionalizam II

Opšte je poznato da govor mržnje naročito buja u izbornom periodu, pa je tako bilo i nakon parlamentarnih izbora u Crnoj Gori, krajem avgusta 2020. godine. Situacija je bila posebno osjetljiva i opasna u sjevernim crnogorskim opštinama, prije svega u Pljevljima. Tamo je slavlje povodom izbornih rezultata bilo direktno usmjereno protiv Bošnjaka, ciljano targetiranih mrziteljskim grafitima i uzvicima, koji su se danima mogli čuti iz slavljeničkih kolona automobilskih vozila, a koje su prenijeli crnogorski mediji:

Turci, selite se odavde, neće vas više biti.

Selite se Balije.

Selite se Turci.

Neće vas više biti ovdje.

Srebrenica 92 i nacrtan krst sa četiri ocila.

Nakon što su tokom noći 31. avgusta polomljena stakla kancelarija Demokratske partije socijalista i Socijaldemokrata, nepoznati počinioci kamenovali su i prostorije Islamske zajednice u Pljevljima, a kroz polomljeno staklo ove institucije ubačena je poruka na kojoj je pisalo:

Polećela crna ptica Pljevlja biće Srebrenica.

O ovim incidentima izvještavali su bezmalo svi nacionalni mediji,⁴⁸ kao i veliki broj regionalnih medija. Iako su poruke koje su prvih dana septembra 2020. potresale Crnu Goru bile široko diseminirane putem mas-medija, ipak je uočljivo da je kontekstualizacija ovih događaja bila u određenoj mjeri uslovljena ideološkim i političkim svjetonazorom različitih medijskih kuća – neki crnogorski mediji dešavanja u pljevaljskoj opštini nazivaju „nacionalističkim orgijanjem“;⁴⁹ podgrijavajući i raspirujući postojeće tenzije. Veliki broj medija značajan prostor posvećuje spekulacijama određenih vjerskih i političkih lidera o eventualnoj inscenaciji događaja. Tako, recimo, jedan medij izvještava:

*Mitropolit XY [je] kazao da se ne može oteti utisku da se radi o **namjernoj provokaciji** koja ima za cilj da poremeti odnose između građana Pljevalja i cijele Crne Gore po osnovu vjerske pripadnosti.*

*Neću da izvodim preuranjene zaključke, ali činjenica da već više incidenata ostaje nerasvijetljeno navodi na pomisao da se **ovdje ne radi o autentičnom obliku ispoljavanja vjerske mržnje i netrpeljivosti i huliganstvu, već o osmišljenom planu podizanja tenzija zbog ishoda izbora**, koji, nažalost, već daje svoje rezultate, što smo juče mogli da vidimo u Rožajama.*

Prostor je posvećen i izjavama političkih aktera, koji dodatno i umanjuju ozbiljnost incidenata:

*...u Pljevljima ne razlikuje se život u odnosu na ranije, pogotovo posljednja dva-tri dana. Možda dan poslije izbora, **a sve ostalo je kao i svih ostalih dana u godini**. Nekome odgovara stvaranje utiska da je u Pljevljima nered, da nacionalne manjine, odnosno Muslimani i Bošnjaci, imaju probleme.*

*XY konstatuje da je tačno da je 'nakon proglašenja izbornih rezultata i sjutradan na ulicama Pljevalja bilo mnogo automobila sa **pristicama političkih partija koje su slavile**', te da je 'njihovo slavlje kod drugih izazvalo osjećaj uznemirenosti'.*

Ili nastoje ovako ozbiljnu situaciju konvertovati u političke poene:

Mogu da vam kažem da svi lideri opozicije imaju jasan i nepodi-

*jeljeno isti stav, a to je da **to radi režim**, jer jedino njemu odgovara tako nešto u ovom trenutku. On je kao onaj davljenik, pa se hvata za pjene i nažalost pokušava da podgrije te strasti, koje su u ovom trenutku bile svedene skoro na minimumu.*

I dok jedan broj političara umanjuje ili zloupotrebljava incidente i govor mržnje, koji je u samo nekoliko noći preplavio pljevaljsku opštinu i njenim stanovnicima vratio mučna sjećanja na mračne devedesete godine prethodnog vijeka u ovom kraju, crnogorski mediji, kao i najuticajniji mediji u regionu, većinom korektno izvještavaju o ovim događajima.

Smatramo da je analiza negativnih primjera iz prakse značajno korisnija i instruktivnija od analize pozitivnih, ali ono što je zajednička karakteristika svih pozitivnih primjera⁵⁰ jeste to da izvještavaju činjenično, ne umanjujući rizike i opasnosti postojeće situacije, bez aluzija i emocijama nabijenih metafora, navodeći izjave neposrednih učesnika, dajući prioritet kritičkim, tolerantnim i konstruktivnim iskazima i adekvatno interpretirajući izrazito delikatan kontekst.

IV. Zaključci i preporuke

IV.1. Objaviti ili ne

Nakon što novinar/urednik utvrdi da je nešto govor mržnje, mora da odluči da li je to nešto o čemu treba izvijestiti javnost ili ne. U vezi sa tim postoje dva glavna pravca razmišljanja.

U nekim zemljama samoregulatorna tijela traže od novinarâ da npr. u predizbornim periodima uopšte ne izvještavaju o govoru mržnje kako se takve poruke ne bi širile.

Drugi mediji i novinari smatraju da izvještavanjem o svakom govoru mržnje obavljaju svoju ulogu u društvu i razotkrivaju ljude koji ga koriste. Njihov je stav da neizvještavanjem o onome što je rečeno novinari rizikuju da prikriju poruke mržnje koje šalju ljudi o kojima izvještavaju.

Govor mržnje može izazvati oštre reakcije u društvu, proteste, nered, bojkot, pa i nasilje. Tada se mediji nađu u situaciji da izvještavaju o nečemu što se ne može zanemariti, a da o uzroku/povodu prethodno nijesu obavijestili svoju publiku.

Smatramo da novinar/urednik, pri odlučivanju o tome da li izvijestiti javnost o određenom govoru mržnje, prije svega treba da ispita položaj i status govornika, da li je riječ o istaknutoj ličnosti u društvu, vlasti ili privredi, da li ona ima značajan broj sljedbenika ili ne i kolika je vjerovatnoća da će njeni sljedbenici prekršiti zakon ili počiniti krivična djela iz mržnje.

Prilikom odlučivanja da li će izvještavati o govoru mržnje ili radnjama, novinar bi trebalo prvo da se zapita da li je govor ili radnja o kojoj je riječ dio široke i značajne priče. Govori li nam to još nešto osim da ima ljutih ljudi? Imaju li takve riječi i djela široku podršku? Govore li nam nešto o državi ili zajednici u kojoj se izgovaraju ili je samo riječ o postupku osobe ili male grupe koja želi da privuče pažnju i raspali strasti?⁵¹

Ethical Journalism Network postavlja pet pitanja koja novinari i urednici treba da uzmu u obzir kada odlučuju da li i kako da izvještavaju o govoru mržnje: položaj i status govornika u društvu, doseg govora, cilj/namjeru govornika, sadržaj i oblik govora, ekonomsku, društvenu i političku klimu u kojoj se govor mržnje dešava.⁵²

IV.1.1. Položaj/status govornika

Novinari i mediji redovno padaju u zamku medijski vještih i beskrupuloznih političara i vođa društvenih zajednica, koji iskorišćavaju medije da bi raspirivali sporove i razdor u društvu i širili sopstvene predrasude, netrpeljivost, diskriminatorске i zapaljive stavove. Novinari i urednici treba da znaju da ne moraju da izvještavaju samo zbog toga što je neko nešto rekao.

Novinari moraju da ispitaju kontekst u kojem se dešava govor mržnje, kao i status i reputaciju onoga ko to govori. Političar koji „pali“ masu i koji je vješt u manipulisanju svojom i medijskom publikom ne bi trebalo da dobije medijsku pažnju samo zato što stvara negativnu klimu ili daje neutemeljene i kontroverzne izjave.

Kada ljudi koji nijesu javne ličnosti koriste govor mržnje, možda bi bilo pametno da se to potpuno ignoriše.

Čak i kada su ljudi javne ličnosti, mediji moraju voditi računa da ne skreću pretjeranu pažnju na političare i druge uticajne ljude, čiji je možda jedan od ciljeva privlačenje pažnje, pored stvaranja negativne klime prema ljudima čija su prava zaštićena, posebno onima iz ranjivih i marginalizovanih grupa.

Novinari posebno moraju pažljivo da istraže govornike i analiziraju njihove riječi, provjere činjenice i tvrdnje koje govornici iznose. Sloboda govora je pravo svih, uključujući političare i javne ličnosti, a posao je novinara da osigura da svako izrazi svoje mišljenje, iako to ne znači da treba da im dozvoli laganje, širenje zlonamjernih glasina ili podsticanje neprijateljstva i nasilja nad bilo kojom određenom grupom.

IV.1.2. Doseg govora

U privatnom razgovoru na javnom mjestu mogu se izreći najskandalozniji stavovi, ali to može nanijeti relativno malo štete i stoga ne mora predstavljati govor mržnje vrijedan objavljivanja.

Druga je stvar ako se govor mržnje širi putem mejnstrim medija ili interneta.

Nije isto ako se govor mržnje dešava u npr. zatvorenoj viber grupi koju čini desetak široj javnosti nepoznatih ljudi ili na Facebook grupi značajne političke partije. Takođe, nije isto ako se grafit sa govorom mržnje nađe unutar javnog toaleta, ili osvane na fasadi osnovne škole, ili neke druge javne zgrade.

Novinari takođe moraju uzeti u obzir učestalost i obim komunikacije - da li je riječ o kratkom, trenutnom, neodmjerenom ispadu zlobe i mržnje ili se ponavlja namjerno i neprekidno?

Odgovoru na pitanje „objaviti ili ne“ može pomoći utvrđivanje da li postoji obrazac ponašanja izražavanjem govora mržnje ili se radi o izolovanom incidentu.

Ponavljanje govora mržnje je pokazatelj namjerne strategije za izazivanje neprijateljstva prema drugima, bilo da se ono zasniva na etničkoj, rasnoj, vjerskoj, rodnoj, seksualnoj ili nekoj drugoj diskriminaciji.

IV.1.3. Cilj/namjera govora/govornika

Obično etički novinari i dobro informisani urednici mogu brzo da utvrde da li govor ima za cilj da povrijedi ili uskrati ljudska prava pojedinaca i grupa i nanese im štetu.

Takođe, trebalo bi da znaju da li je takav govor podložan krivičnim ili drugim sankcijama.

Ponekad je i neophodno da novinari prekrše pravila, ali u svakom trenutku moraju biti svjesni rizika i sopstvene odgovornosti kada se odluče za objavljivanje.

Novinari i urednici imaju posebnu odgovornost da stave govor u odgovarajući kontekst – da otkriju ciljeve govornika i izvijeste javnost o tome. Ključna pitanja koja treba postaviti su: Kakvu korist od govora mržnje imaju govornici i koje interese zastupaju? Ko su žrtve govora mržnje i kakav je uticaj na njih – kako kao na pojedince tako i unutar njihove zajednice?

IV.1.4. Sadržaj i oblik govora

Novinari moraju da procijene da li je govor provokativan i direktan, u kojim formi i u kojem stilu je izveden. Postoji ogromna razlika između

nekoga ko dobacuje u kafiću i govori u maloj grupi ljudi i govora koji se održava na javnom mjestu, pred raspaljenom publikom.

Mnogi ljudi imaju uvredljive ideje i mišljenja. To nije krivično djelo, kao što krivično djelo nije ni iznositi ova mišljenja u javnost, npr. na društvenim mrežama, ali, na primjer, podsticanje na nasilje jeste.

Novinari treba da se zapitaju da li je ovaj govor, grafit ili gest opasan. Može li dovesti do krivičnog gonjenja po zakonu? Hoće li podstaći nasilje ili jačanje mržnje prema drugima?

IV.1.5. Društveni, ekonomski, socijalni ambijent

Govor koji je opasan ili kontroverzan javlja se posebno kada su vreme- na teška, društvene tenzije akutne i političari u ratu jedni s drugima.

Novinari moraju uzeti u obzir atmosferu u javnosti u vrijeme održavanja govora.

U žaru predizborne kampanje, kada se političari međusobno napadaju i bore za pažnju javnosti, često se daju zapaljive izjave. Novinari moraju procijeniti da li je govor fer, zasnovan na činjenicama i razuman u datim okolnostima.

Novinari treba da se zapitaju: Kakve su posljedice po ljude na koje govor neposredno utiče? Da li će poslije objavljivanja govora ljudi biti manje bezbjedni? Na koga negativno utiče taj govor?

IV.2. Kako izvještavati

Kada odluče da izvještavaju o govoru mržnje, novinari i urednici moraju voditi računa o tome da upozoravanjem društva na govor mržnje ne pojačavaju nepotrebno glasove propagandista mržnje i time nanesu veću štetu negoli da nijesu uopšte izvještavali o takvom govoru.

Prije svega, kada identifikuju govor mržnje, recimo na internetu ili na javnom skupu, odgovorni novinari i urednici ne treba da žure sa pre-

nošenjem takve vijesti samo da bi time preduhitrili često neodgovornu konkurenciju.

Odgovorno izvještavanje o govoru mržnje podrazumijeva njegovo stavljanje u kontekst, provjeru činjenica, narativni okvir, fer, ali ne i neutralan odnos.

IV.2.1. Kontekst i provjera činjenica

Stavljanje svake informacije u kontekst u kome je ona nastala predstavlja jednu od stalnih glavnih obaveza novinara/urednika, a posebno kada se izvještava o govoru mržnje. Informacije ne postoje u praznom prostoru i razumijevanje odakle dolazi govor mržnje od suštinske je važnosti za razumijevanje njegovog značenja i posljedica.

Novinari ne smiju da dozvole da budu „držači mikrofona” i tako, možda i nesvjesno, posluže kao sredstvo za podsticanje mržnje i nasilja.

Da li osoba koja koristi govor mržnje pokušava da skrene pažnju sa drugih problema? Postoji li analitičar od kojeg novinar može zatražiti da protumači šta je cilj osobe koja iznosi takve stavove? Može li novinar dati neku pozadinu tenzija između određenih grupa?⁵³

Ako se u bilo kojem govoru mržnje tvrdi da je zasnovan na činjenicama, odnosno kada se govornik poziva na ljude, događaje, pojave, podatke, treba detaljno provjeriti valjanost tih činjenica.

Kontekst može biti istorijski, društveno-ekonomski i/ili pravni.

Ako govor mržnje ima istorijski kontekst, npr. stvarnu ili percipiranu nepravdu koju je jedna grupa nanijela drugoj u prošlosti, to se mora objasniti pozivanjem na utvrđene istorijske činjenice, kao i raskrinkavanjem zabluda ili teorija zavjere, te upotrebom raspoloživih profesionalnih i etičkih novinarskih tehnika.

Ako je kontekst društveni, npr. ksenofobični govor mržnje se dešava u vremenima unutrašnje socijalne i/ili ekonomske krize a usmjeren je prema „velikom broju” migranata, izbjeglica, stranih radnika koji „uzimaju naša radna mjesta”, „siluju i pljačkaju”, novinar treba da objavi npr. zvaničan broj tih ljudi u zemlji, statistiku krivičnih djela u odnosu na počiniocce itd.

Ako se govorom mržnje napadaju prava neke grupe ili pojedinaca, npr. LGBTIQ+ osoba, novinar treba da citira zakone, ustav, međunarodne konvencije kojima su njihova prava zaštićena.

Ako novinar ne ponudi kontekst svojoj publici, ona možda neće razumjeti ozbiljnost govora i njegove negativne efekte na marginalizovane zajednice, a može poslužiti da se govor mržnje normalizuje. Primjer normalizacije i kako izgleda izvještavanje bez konteksta obrađen je u studiji slučaja 3 u ovom priručniku.

Ova normalizacija stvara neprijateljsko, nesigurno okruženje za one koji su pogođeni govorom mržnje.

Takođe, dužnost je novinara da ne dozvoli širenje glasina, neistina i teorija zavjere.

IV.2.2. „Balans” i neutralnost

Jedan od glavnih principa novinarstva jeste da se pokriju sve strane priče. Međutim, kada je u pitanju izvještavanje o govoru mržnje, vještački balans, odnosno izjednačavanje govora mržnje i suprotstavljenih gledišta, nije preporučljivo.

Kada „neutralno” izjednači govor mržnje sa stavovima protiv mržnje, novinar u suštini tvrdi da je govor mržnje prihvatljiv način javnog diskursa i da je legitiman na „tržištu ideja”, čime možda i nesvjesno ohrabruje i osnažuje one koji se služe govorom mržnje. Primjena standarda „obje strane” na izvještavanje o govoru mržnje ne pomaže javnosti da shvati korijen mržnje i njene efekte na zajednice koje su na meti mržnje.⁵⁴

Preporučuje se da se za ove priče ne koristi novinarska tehnika stav-kontrastav, ili, kao što je to slučaj u nekim primjerima u crnogorskim medijima, obrađenim u prethodnom poglavlju, puko izvještavanje da se desio govor mržnje.

Preporučuje se naglašavanje perspektive onih koji su oštećeni govorom mržnje i onih koji imaju kritički stav prema izrečenom, umjesto da se govorniku mržnje pruža prilika da opravda svoje stavove tako što će biti u centru narativa. Međutim, treba biti fer i pružiti priliku osobi koja se služi govorom mržnje da saopšti razloge za to, ali joj pri tome treba

postaviti sva relevantna pitanja, u smislu ovog priručnika.

Na primjer, u izvještajima o govoru mržnje sveštenika na račun LGTBIQ+ osoba, obrađenim u prethodnom poglavlju, novinari su mogli da u centar izvještaja stave reakcije lidera oštećene zajednice, lidera ili istaknutih ličnosti zajednice kojoj govornik tvrdi da pripada (kako bi se vidjelo da ne misle svi u toj zajednici kao govornik), nevladinih organizacija, eksperata za ljudska prava itd.

U primjeru govora mržnje putem grafitu u Pljevljima, pozitivan je primjer izvještavanja o reakcijama građana Pljevalja i političkih partija koji su „čuvali“ džamije.

IV.2.3. Citirati ili ne

Često je posao novinara da izvještava o onome što je rečeno, bilo da je riječ o konferenciji za medije, političkom ili drugom skupu, postovima na društvenim mrežama itd.

Citiranje onoga što je rečeno često je centralna tačka u sadržaju koji kreira novinar. Međutim, u nekim situacijama, kakva je i izvještavanje o govoru mržnje, novinari i urednici moraju da odluče da li da doslovno citiraju govornika, da li da ga uopšte citiraju ili da prihvatljivijim rječnikom prepričaju taj govor ili njegove djelove. Isto se odnosi i na objavljivanje fotografija sa npr. grafitima mržnje.

Nekad je govor mržnje suptilan i metaforičan, pa novinar u takvim slučajevima najčešće nema izbora, već se govornik mora citirati da bi publici bilo jasno šta je tačno rečeno, kao i da bi se izbjegle kasnije manipulacije i poricanje, i uz to treba dati kontekst, provjeriti činjenice itd.

Međutim, kada je govor mržnje direktan i jasan, novinari i urednici bi trebalo da razmotre mogućnost da se „zapaljivi“ komentari prenesu bez direktnog citiranja osobe koja se služi govorom mržnje kako bi se izbjeglo širenje govora koji može uznemiriti i izazvati ozbiljne posljedice.

Tako neki novinari smatraju da oni nijesu cenzori, te da je najbolji način borbe protiv govora mržnje izlaganje javnosti, koja potom može donijeti sopstvene zaključke.

Karakterističan primjer je odluka mnogih medija da ponovo objave karikature iz Šarli Ebdoa u kojima se ismijava islam, nakon napada na re-

dakciju ovog satiričnog magazina u januaru 2015. godine. Neki su koristili argument da je to vijest koja se bez pokazivanja karikature ne može objasniti, dok su drugi željeli da pokažu podršku slobodi izražavanja.

Drugi novinari smatraju da objavljivanje takvih materijala ili postavljanje linkova do njih pretvara same medije u distributere riječi i postupaka mržnje. Mogući kompromis je objavljivanje kontroverznog materijala na internetu tako da čitaoci moraju kliknuti najmanje dva puta ako zaista žele da ga vide, pa da sami odluče da li im je to potrebno ili ne.

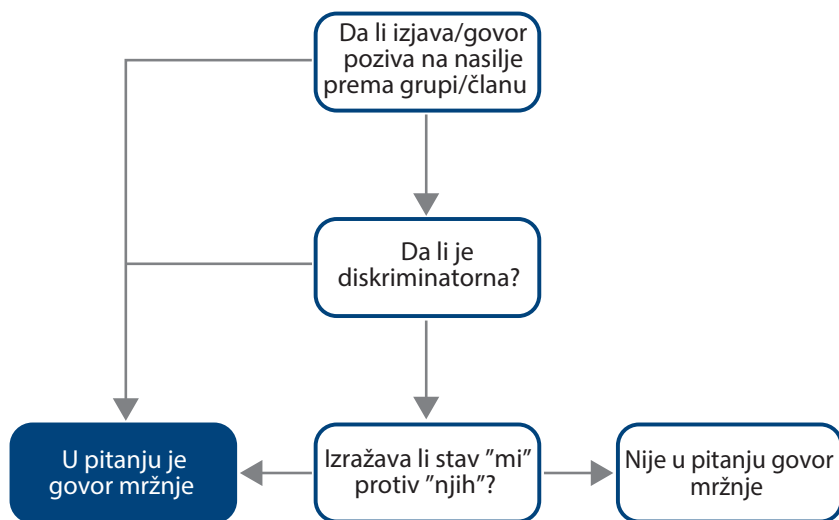
IV.3. Praktični savjeti i pitanja koja sebi mogu postaviti novinari/urednici kada izvještavaju o govoru mržnje

- Da li da o ovome izvještavamo, a ako izvještavamo, to svakako ne smije biti senzacionalistički?
 - ✓ Možda je skandalozno, ali je li vrijedno vijesti?
 - ✓ Koja je namjera govornika?
 - ✓ Kakav će biti uticaj objavljivanja?
 - ✓ Postoji li opasnost od raspirivanja strasti i podsticanja na nasilje?
 - ✓ Da li je govor zasnovan na činjenicama i da li su tvrdnje provjerene?
- U prikupljanju i uređivanju kontroverznog materijala, novinari ne treba da žure sa objavljivanjem prije nego postave sljedeća pitanja o sadržaju priče o govoru mržnje.
 - ✓ Jesmo li izbjegli kliše i stereotipe?
 - ✓ Da li smo postavili sva relevantna i neophodna pitanja?
 - ✓ Jesmo li bili senzibilni prema svojoj publici?
 - ✓ Jesmo li umjereni u upotrebi jezika?
 - ✓ Da li fotografije pričaju priču bez pribjegavanja nasilju i voajerizmu?
 - ✓ Da li smo koristili različite izvore i uključili stavove relevantnih manjinskih grupa ili pojedinaca i kritičke stavove predstavnika govornikove grupe?

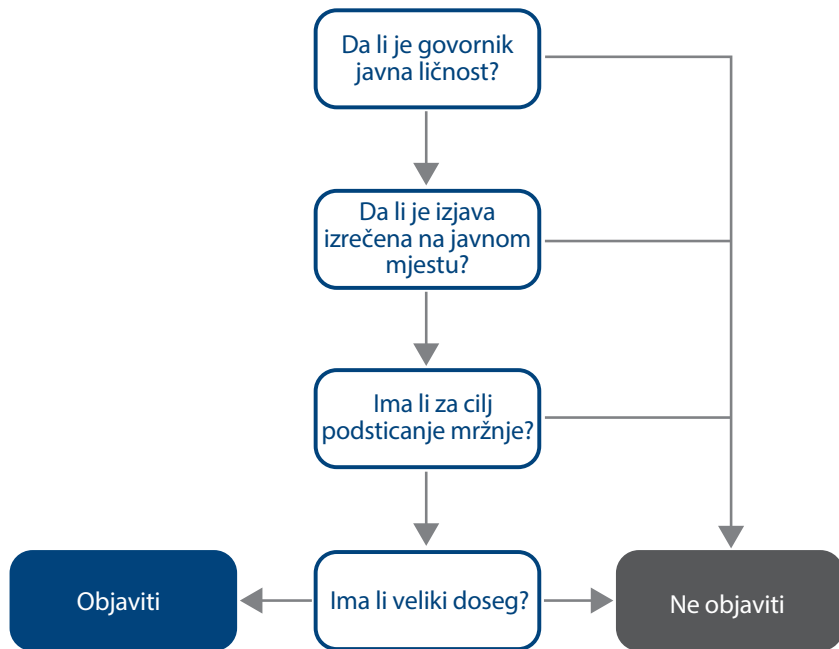
- ✓ Da li smo poštovali sve standarde uspostavljene etičkim kodeksima?
- Kako se ponašati ako gost ili slušalac/gledalac u radijskoj ili televizijskoj emisiji uživo koristi govor mržnje?
 - ✓ Unaprijed objasnite pravila gostima u studiju, uključujući i to da se govor mržnje neće tolerisati.
 - ✓ Ako gost prekrši pravila, prekinite ga.
 - ✓ Objasnite svojoj publici zašto ste nekoga prekinuli i zašto je važno ne dati takvim ljudima platformu za širenje takvih njihovih poruka.

IV.4. Grafički prikaz odgovornog postupanja u izvještavanju

Da li je u pitanju govor mržnje?⁵⁵

Da li objaviti izjavu/govor?

Kako izvještavati? - Ključna kontrolna pitanja:

- provjera činjenica
- kontekst
- bez lažnog balansa
- bez senzacionalizma i stereotipa
- perspektiva oštećenih i kritičara u prvom planu
- uključiti kritičke reakcije predstavnika grupe kojoj govornik pripada

- 1 Sutkinja Brandeis tokom suđenja 1927, u predmetu *Whitney v. California*, pred Vrhovnim sudom SAD-a (Justia U.S. Supreme Court Center, 274 U.S. 357, 1927): „Iako su prava slobode govora i okupljanja fundamentalna, ona nisu apsolutna. Njihovo korišćenje podleže ograničenju kada bi sloboda govora proizvela, ili je nameravana da proizvede, jasnu neposrednu opasnost od nekog suštinskog zla za društvo.“
- 2 Pod platformom “sunčeva svjetlost je najbolji dezinfikator“, Thomas Kent, profesor na Kolumbija univerzitetu, predočava da “podržavaoci” prenošenja govora mržnje, kao legitimnog aspekta slobode izražavanja, tvrde da “ako se fanaticima spriječi da javno saopštavaju govor mržnje, društvo neće imati realan uvid o prisutnosti rasizma, homofobnosti ili mržnje u društvu“. Kao kompromis između dva radikalna pristupa - u kome jedan zahtijeva i legitimise govor mržnje kao mjerodavan prikaz prisustva mržnje u društvu, i onog koji traži njegovu apsolutnu zabranu kao negatora vrijednosti demokratskog društva, pristup saopštavanja govora mržnje uz distancu i kritiku se čini kao pomirljivo rješenje.
- 3 Sutkinja Samuel Alito u predmetu *Matal v. Tam*: “...Govor koji ponižava na osnovu rase, etničke pripadnosti, pola, vjere, dobi, invalideta ili bilo kojeg drugog sličnog razloga je govor mržnje; ali najponosnija pohvala našoj jurisprudenciji o slobodi izražavanja je zaštita slobode izražavanja “misli koje mrzimo“. Komentar dostupan na: <https://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2017/06/19/supreme-court-unanimously-reaffirms-there-is-no-hate-speech-exception-to-the-first-amendment/>
- 4 Dr. Tarlach McGonagl, The Council of Europe against online hate speech: Conundrums and challenges, dostupno: https://www.ivir.nl/publicaties/download/Expert_paper_hate_speech.pdf, str.11.
- 5 Nadalje, država se poziva da u svojim zakonodavstvima proglasi nelegalnim i zabrani rad organizacija, organizovane i sve druge propagandne aktivnosti, koji promovišu i podstiču rasnu diskriminaciju, i da učestvuju u ovim organizacijama ili njihovim aktivnostima prepoznata kao djelo kaznjivo zakonom.
- 6 Više vidjeti na: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-cm-rec-2022-16-1-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-combating-hate-speech?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fen%2Fweb%2Ffreedom-expression%2Fcommittee-of-ministers-adopted-texts%3Fp_id%3D101_INSTANCE_aDXmrol0vvsU%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_pos%3D1%26p_p_col_count%3D3
- 7 Više vidjeti na: [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/733520/EPRS_ATA\(2022\)733520_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/733520/EPRS_ATA(2022)733520_EN.pdf)

2016 (U *Magyar Index* predmetu nije utvrđena odgovornost za komentare: ugrađen je *Built-in* filter sistem auto-brisanja vulgarnosti, klauzula o odgovornosti, klik sistem i sistem *flagging, notice and take down*, bilo je riječi o temi od javnog interesa uz činjenični osnov(...))Dostupno na: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-160314%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-160314%22]})) inaugurisali su koncept *odgovornosti platforma za komentare korisnika*, te tako *de facto* najavili regulative o digitalnim uslugama.

- 19 Ograničenje slobode izražavanja u interesu nacionalne bezbjednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbjednosti, radi spriječavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, spriječavanja otkrivanja obavještenja dobijenih u povjerenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.
- 20 Član 17 da „ništa u ovoj Konvenciji ne može se tumačiti tako da podrazumijeva pravo bilo koje države, grupe ili lica da se upusti u djelatnost ili izvrši neki čin koji je usmjeren na poništavanje bilo kog od navedenih prava i sloboda ili na njihovo ograničavanje u većoj mjeri od one koja je predviđena Konvencijom“.
- 21 Relevantna jurisprudencija o govoru mržnje, *inter alia*, obuhvata: *Feret v Belgije*, 2009 (Podsticanje mržnje prema imigrantima i vjerske mržnje nije zaštićeno pravom na slobodu izražavanja), *Garaudy v Francuske*, 2003 (Poricanje holokousta nije zaštićeno pravom na slobodu izražavanja), *Vejdeland v Švedske*, 2012 (Govor mržnje prema homoseksualnim osobama nije zaštićen pravom na slobodu izražavanja), *Norwood v UK*, 2016 (Podsticanje vjerske mržnje nije zaštićeno pravom na slobodu izražavanja), *PETA Deutschland v Njemačka*, 2012 (Zabrana publikacije koja banalizuje sudbinu žrtava holokausta ne predstavlja kršenje prava na slobodu izražavanja), *Jersild v Danska*, 1994 (Novinar ima pravo da izvjesti o govoru mržnje), *Onal v Turske*, 2012 (Osuda za govor mržnje za izdavača knjige koji je namjeravao da informiše javnost o diskriminaciji je prekršila pravo na slobodu izražavanja), *Perincek v Švajcarske*, 2013 (Krivična osuda zbog osporavanja pravne kvalifikacije genocida u Jermeniji prekršila je pravo na slobodu izražavanja).
- 22 Izjave kojima se i) promovišu, pravdaju, veličaju terorizam i nasilje, ii) poziva na mržnju i neprijateljstvo, iii) optužuje jedan cijeli narod za počinjeni genocid (generalizacija). Dodatne okolnosti koje se razmatraju se odnose na: 1) kontekst u kom se saopštava „govor mržnje“ - postojanje ozbiljnih tenzija u društvu, 2) kapacitet lica koje upotrebljava govor mržnje (npr u slučaju političkih i vjerskih funkcija), 3) prirodu i snagu upotrijebljenog jezika (provokativan i direktan), 4) kontekst specifičnih okolnosti (izolovani slučaj ili kontinuitet postupanja), 5) korišćene medije (kojima se zahtijeva neposredni ili odloženi odgovor), 6) prirodu publike i rezultat u vidu čina nasilja, zastrašivanja, neprijateljstva ili diskriminacije.

- 23** Radna grupa sa mandatom za izmjenu važećeg Zakona o zabrani diskriminacije, nakon konsultacija sa Evropskom komisijom, predložila je Vladi uvođenje interseksualnih karakteristika. Nije se razgovaralo o uključivanju nijednog drugog osnova. Uprkos činjenici da je Crna Gora ratifikovala Dodatni protokol uz Konvenciju o sajber kriminalu, koji se odnosi na inkriminaciju djela rasističke ili ksenofobične prirode počinjenih putem kompjuterskog sistema, crnogorski krivični zakon još uvijek ne poznaje krivično djelo - zabranu javnog širenja, distribucije, proizvodnje i skladištenja rasističkih pisanih, slikovnih i drugih materijala.
- 24** Akcija za ljudska prava, autori Peter Noorlander, Lejla Gračanica, Tea Gorjanc Prelević, Podgorica 2022. godine.
- 25** Mizogini govor mržnje opširno je definisan u „Priručniku za moderiranje komentara“, Tehnička radna grupa za samoregulaciju misije OEBS u Crnoj Gori, 2021. Najjednostavnije rečeno, seksistički govor mržnje ili rodno zasnovani govor mržnje predstavlja svaki oblik izražavanja koji širi, podstiče, promovise ili opravdava mržnju na osnovu pola, a temelji se na ideji da su neka lica, najčešće žene, inferiorna na osnovu svog pola.
- 26** Prof. dr Ratko Božović, dugogodišnji šef katedre za novinarstvo i političku sociologiju na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, u tekstu „Krugovi mržnje“, u knjizi „Ram za sliku“ (Čigoja, Beograd, 2010), pored ostalog kaže: „Što je zajedničko svim vidovima mržnje, svima koji mrže? Predmet mržnje vezuje se za drugoga, za drugost i tuđost, za različitost i nesaglasnost. Unutrašnji zatvor onoga koji mrzi hoće da se nametne kao mišolovka za one koje mrzi. A da bi nedaća bila veća, tamo gdje vlada mržnja nema rasuđivanja. Tamo nema dilema, tamo se ne postavljaju pitanja, tamo je sve izvjesno. Protagonisti mržnje sivi su umovi sa izrazitim defektom ličnosti, da bi mogli, uistinu, postati ličnosti. Satanizacija drugoga, koji se doživljava kao neprijatelj, kao stranac, kao tuđinac, predstavlja uvod u zajednički predmet mržnje, u averziju prema kolektivnoj „drugosti“, u kolektivnu mržnju. Nevolja je i to što je saznanje i iskustvo u obrazovanju takvo da je pojedinac više edukovan za mržnju nego za ljubav. Ako bismo izvršili analizu tradicije bilo kojeg ratničkog plemena, pa i naroda, gotovo bismo se iznenadili koliko su tamo prisutne „sile“ iracionalnog, destrukcije i mržnje. Bilo koji vid društvene i istorijske zatvorenosti kao samodovoljnosti proizvodi animozitet prema „drugosti“ i drugome, baš kao što stvara i mržnju kao kolektivnu odrednicu antagonističkog mentaliteta. Žalostan učinak tog nastojanja vidi se u homogenizaciji mržnje. Mržnja postaje znak prepoznavanja, vrsta pseudoidentiteta. Ona je često i podsticaj psihodinamike politike. U opasnoj homogenizaciji nacionalne volje insistira se najčešće na jednoj vrsti identiteta i time se oporiče bilo koji složeniji identitet, jer predominacija jednog identiteta ne vodi totalitetu već završava u totalitarizmu. Kriza legaliteta i kriza identiteta uspostavljaju međuzavisnost“.

- 27** Luis Alvin Dej, Etika u medijima, primjeri i kontroverze, Medija centar, Beograd 2004, u posebnom poglavlju "Streotipi u medijskoj komunikaciji". On ih razvrstava u kategorije koje se pojavljuju u govoru mržnje i u uvrijedljivom govoru. Prema klasifikaciji koju nudi Dej, stereotipe možemo razvrstati prema: 1) Rasi i etnicitetu, 2) Rodu, 3) Seksualnoj orijentaciji, 4) Uzrastu, 5) Sposobnosti ili hendikepu/invaliditetu.
- 28** Stereotipi, prema prezentaciji sa kursa „Hate speech and hate crime“, kurs Human Rights Education for Legal Professionals, Savjet Evrope, nijesu bezazleni mehanizam. Oni nas mogu navesti na pogrešno mišljenje i uticati na procjenu. Pojednostavljeno, to je svrstavanje ljudi i stvari u kategorije. Oni doprinose stvaranju stavova vođenih predrasudama i imaju veliku, ali tihu ulogu u diskriminaciji. Čak i dobronamjerni stereotipi mogu podržavati sistem nejednakosti. Primjer - percepcija žena kao toplih i empatičnih može negativno uticati na percepciju njihovih sposobnosti. Posebno je pitanje kuda nas vode stereotipi uzimajući u obzir da se u društvu tako uspostavljaju hijerarhije vrijednosti i moći kojima se automatski dijelimo na pripadnike i nepripadnike grupe. Svrstavamo se u različite kategorije na temelju genetskih obilježja (boja kože, boja kose...), roda... Prema prezentaciji sa kursa „Hate speech and hate crime“, kurs Human Rights Education for Legal Professionals, Savjet Evrope, stereotipi nas moguće vode u:
- ksenofobiju, odnosno označavanje odbojnosti ili strah od nepoznatog ili nečeg drugačijeg od nas;
 - rasizam, koji dovodi u vezu rasu i ljudska obilježja i sposobnosti pa je time jedna rasa superiornija od svih ostalih i
 - homofobiju i transfobiju.
- 29** Više vidjeti na: <https://dangerousspeech.org/guide/>
- 30** Predmetni tekst više nije dostupan online. Posljednji pokušaj pristupa stranici putem linka sadržanog u Pismenom upozorenju samoregulatornog tijela: 06.11.2022.
- 31** Izveštaj Evropske komisije za borbu protiv rasizma i netrpeljivosti (ECRI) o Crnoj Gori 2017, str. 15.
- 32** Predmetni tekst više nije dostupan na sajtu ovog medija. Posljednja pretraga: 06.11.2022.
- 33** <https://volimpodgoricu.me/novosti/amfilohije-u-crnoj-gori-vlada-demonkratija-umjesto-demokratije>, posljednji pristup stranici: 06.11.2022.
- 34** Najveći broj tekstova o samom događaju uglavnom prenosi samo izjavu tadašnjeg mitropolita.
- 35** Više vidjeti na: <https://www.in4s.net/da-li-njima-brci-rastu-tamo-gdje-ih-nose/>, posljednji pristup stranici: 06.11.2022.

- 36** https://www.ombudsman.co.me/docs/1463660404_13052016-preporuka-km.pdf
- 37** Više vidjeti na: <https://www.portalanalitika.me/clanak/homofobne-izjave-advokata-nvo-trazi-odgovornost>, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/454351/lgbt-zajednica-trazi-hitnu-reakciju-advokatske-komore-zbog-navoda-advokata-markovica>, <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/287154/podnijeli-prituzbe-protiv-advokata-markovica.html>, <https://www.vijesti.me/vijesti/crna-hronika/454607/lgbt-forum-progres-podnio-prituzbe-protiv-advokata-velibora-markovica>, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/454779/kvir-montenegro-sa-dijelom-nvo-podnio-prijavu-protiv-markovica>, posljednji pristup stranicama: 06.11.2022
- 38** Više vidjeti na: <https://old.dan.me/?nivo=3&rubrika=Drustvo&clanak=753854&datum=2020-07-30>, posljednji pristup stranici: 06.11.2022.
- 39** Više vidjeti na: <https://www.monitor.co.me/govor-mrznje-advokata-velibora-markovica-na-fejsbuku-zavrtanje-sije/>, posljednji pristup stranici: 06.11.2022.
- 40** Više vidjeti na: <https://balkans.aljazeera.net/news/sports/2015/3/27/euro-2016-navijaci-crne-gore-gadali-ruske-igrace>, <https://www.vijesti.me/sport/fudbal/612347/buducnost-propustila-sansu-da-rijesi-sve>, <https://www.vijesti.me/sport/fudbal/623350/fs-finske-uefa-pokrenula-istragu-zbog-sumnji-na-rasisticko-ponasanje-crnogorskog-fudbalera>, posljednji pristup stranicama: 06.11.2022.
- 41** Kao pozitivni kontraprimjer ovdje se može navesti: <https://balkans.aljazeera.net/blogs/2022/6/13/zivim-za-vrijeme-kada-ce-nam-najveca-briga-bitipostoji-li-burek-sa-sirom-ili-ne>, posljednji pristup stranici: 06.11.2022.
- 42** I to nepunih 15 minuta prije ponoći: <https://www.vijesti.me/sport/fudbal/379313/englezi-prijavili-rasizam-u-podgorici-sautgejt-cuo-sam-ka-ko-su-vrijedali-rouza>, posljednji pristup stranici: 06.11.2022.
- 43** Utakmica je održana 25.03.2019: <https://rtcg.me/sport/fudbal/235081/engleska-prejaka-pet-golova-albiona-pod-goricom.html>, <https://mondo.me/Sport/Fudbal/a735664/Englezi-ubjedljivo-slavili-pod-Goricom-FOTO-VIDEO.html>, <https://www.vijesti.me/sport/fudbal/379303/spektakl-pod-goricom-pogledajte-fotografije-sa-meca-crna-gora-engleska>, <https://www.antenam.net/sport/fudbal/114626-uzivo-pogodio-i-kejn-engleska-vodi-4-1-pod-goricom>, posljednji pristup stranicama: 06.11.2022.
- 44** Više vidjeti na: <https://www.bbc.com/sport/football/47606892>, <https://www.dailymail.co.uk/sport/football/article-6849123/Montenegro-1-5-England-Ross-Barkley-hits-brace-England-come-win.html>, <https://www.mirror.co.uk/sport/football/news/england-fans-love-what-raheem-14185878>,

- 45 Više vidjeti na: <https://www.vijesti.me/sport/fudbal/379340/sterling-svi-crnogorski-navijaci-moraju-platiti-cijenu>,
- 46 Više vidjeti na: <https://old.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Sport&clanak=689507&datum=2019-03-26>, <https://www.vijesti.me/sport/fudbal/379340/sterling-svi-crnogorski-navijaci-moraju-platiti-cijenu>, posljednji pristup stranicama: 06.11.2022.
- 47 Budući da osim jednog medija (portala dnevnog lista) nijedan drugi nije prenio informaciju o rasističkom incidentu.
- 48 Više vidjeti na: <https://m.cdm.me/politika/u-pljevljima-ponovo-uvredljive-poruke-upucene-bosnjacima/>, <https://old.dan.me/?nivo=3&rubrika=Politika&clanak=758127&datum=2020-09-03>, <https://www.pobjeda.me/clanak/pobjeda-u-pljevljima-tisina-koja-doziva-u-pomoc>, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/465785/krivokapic-sa-svestenicima-ispred-husein-pasine-dzamije-ne-damo-svetinje>,
- 49 Više vidjeti na: <https://www.pobjeda.me/clanak/sudija-bjelopoljskog-suda-i-pljevaljska-policija-slijepi-na-nacionalisticko-orgijanje>. Iz ugla autora Priručnika sintagma ne bi bila sporna u kolumni, ali jeste u izvještavanju.
- 50 Više vidjeti na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/napadi-muslimani-pljevlja-cg/30817206.html>, <https://www.slobodnaevropa.org/a/ima-li-kazne-za-napade-na-islamsku-zajednicu-u-pljevljima/30868589.html>, <https://www.glasamerike.net/a/crna-gora-napad-pljevlja/5567583.html>
- 51 Centar za novinarsku etiku Univerziteta u Viskonsinu članak na linku <https://ethics.journalism.wisc.edu/2020/06/29/a-guide-to-covering-hate-speech-without-amplifying-it/>
- 52 Mreža za etičko novinarstvo - "EJN five-point test of hate speech", dostupno na <https://ethicaljournalismnetwork.org/hate-speech-a-5-point-test-for-journalists>
- 53 DW akademija na sljedećem linku <https://akademie.dw.com/en/reporting-hate-speech-practical-tips-for-journalists/a-19152896>
- 54 Centar za novinarsku etiku Univerziteta u Viskonsinu članak na linku <https://ethics.journalism.wisc.edu/2020/06/29/a-guide-to-covering-hate-speech-without-amplifying-it/>
- 55 Crvene strelice se upotrebljavaju za oznaku odgovora NE, a zelene za oznaku odgovora DA.

